

KOLONIZACIJA NIJEMACA U ĐAKOVO I ĐAKOVŠTINU

Đakovački je kraj kroz čitavu svoju prošlost bio privlačan za naseljavanje. Povoljne geografske i klimatske uvjete ovoga kraja ljudi su zapazili odavno. Prirodna bogatstva stoljećima su Đakovu i Đakovštini davala pečat bogatog i lijepog dijela Slavonije.

Karakteristično je za đakovački kraj da je oduvijek bio malo značajan kao područje odakle su vršena raseljavanja. Glavne struje naseljavanja pritjecale su uglavnom s juga i zapada, ali je istovremeno bilo i onih s istoka i sjevera. Đakovštinu su kroz prošla stoljeća pritiskala tri jaka kulturna nadiranja: sa sjevera mađarsko, s juga i istoka tursko, sa zapada germansko. Najviše je tragova ostavilo ovo posljednje, germansko.

Čitavo 19. stoljeće za Đakovo, a drugu polovinu prošlog stoljeća za sela Đakovštine, možemo slobodno okarakterizirati kao period njemačke kolonizacije ovoga dijela Slavonije.

Gotovo da i nema rada o Đakovu i Đakovštini u 19. stoljeću, koji barem usput ne dotiče problematiku kolonizacije Nijemaca i utjecaja nijemstva na život đakovačkog kraja. Istina, velik je broj autora koji samo preuzimaju otprije opće poznate činjenice, kao i vrlo tendencioznih, neargumentiranih i neznanstvenih mišljenja i tvrdnji.

Prvi se problematikom nijemstva na đakovačkom području temeljitije pozabavio 1938. godine Erwin Boehm.¹ Znanstvenim aparatom opremljena monografija, pruža nam čitav niz podataka o Nijemcima u Đakovu i selima Đakovštine, kao i podatke o njemačkoj kolonizaciji u ovaj kraj. Nakon Boehma, tek poslije duže vremenske praznine pojavljuju se ponovno radovi o Nijemcima u đakovačkom kraju. Godine 1972. Stefan Stader u radu tipa »*Heimatbuch*«² donosi mnoštvo podataka o životu Nijemaca u Đakovačkoj Satnici. Kao prilog i nadopunu ovom radu, dobrom za proučavanje njemačkih porodica u ovom selu

1 E. Boehm, *Das Deutschtum und seine kulturgeographische Leistung in den vier slawonischen Bezirken Diakowar, Poscheg, Neu-Gradischna, Brod, Das Deutschtum in Slawonien und Syrmien. Landes—und Volkskunde, Deutsche Schriften zur Landes—und Volksforschung, Band 12, Leipzig 1942 (disertacija Freiburg 1938), 287-378.*

2 S. Stader, *Heimatbuch Satnitz (Đakovačka Satnica). Eine gemischtsprachige Gemeinde in Slawonien/Jugoslawien, Kaiserslautern 1972.*

Đakovštine, treba spomenuti studiju istog autora o prvim njemačkim doseljenicima u Satnicu.³

Trojica autora: Josef Werni, Konrad Reiber i Josef Eder, 1974. godine u »*Heimatbuchu*« obrađuju život Nijemaca u Tomašancima, Gorjanima i Ivanovcima.⁴ Rad je potkrepljen arhivskom građom i literaturom, te predstavlja dobru studiju o Nijemcima za ova sela. Iste, 1974. godine Lorenz Stolz u svojoj autobiografiji⁵ donosi dosta zanimljivih podataka o Nijemcima u ovom području (prvenstveno za Krndiju, zatim Trnavu, Punitovce...). Kao i L. Stolz i Matthias Stolz nam 1983. godine u životopisu svoje porodice⁶, daje uglavnom podatke za kasnije periode, no donosi i nešto podataka o njemačkoj kolonizaciji (u Krndiju). Od naših autora jedini se ovom problematikom u okviru svojih istraživanja i radova šire bavio Mirko Marković.

Najprije je 1975. godine u »*Zborniku za narodni život i običaje*« obradio u sklopu problematike razvoja naselja i kretanja stanovništva sela Gorjana i kolonizaciju Nijemaca u ovo selo.⁷ Godine 1976. u »*Zborniku Đakovštine*« u »*Prilogu poznavanja naselja i naseljavanja Đakova i Đakovštine*«, daje kratki pregled useljavanja Nijemaca u Đakovo, kao i nešto podataka za njemačku kolonizaciju u sela Đakovštine.⁸ Zatim, 1977. godine u »*Zborniku za narodni život i običaje*« obrađuje njemačku kolonizaciju u Tomašance, u »*Prilogu poznavanja naseljavanja sela Tomašanaca*«.⁹ Marković u okviru svojih demografskih studija donosi mnoštvo bitnih i zanimljivih pojedinosti za našu problematiku.

Uz postojeću literaturu, za proučavanje kolonizacije Nijemaca u Đakovo i sela Đakovštine i utjecaja nijemstva na sveukupni život ovoga kraja vrlo je bogata i arhivska građa. To su prije svega podaci iz matičnih knjiga župa (knjige rođenih, vjenčanih i umrlih), građa iz Dijecezanskog arhiva u Đakovu, građa Arhiva virovitičke županije (Arhiv Hrvatske, Zagreb), kao i arhivska građa Muzeja Đakovštine u Đakovu.

Iako danas još nisu stvoreni svi uvjeti za pisanje sinteze o Nijemcima u Đakovu i Đakovštini, ipak postoji pouzdana osnova za sabiranje dosadašnjih rezultata, ali i za poneki korak naprijed.

3 S. Stader, *Die ersten Ansiedler in Satnitz—Đakovačka Satnica, Kaiserslautern* s.a. (rukopis)

4 J. Werni, K. Reiber, J. Eder, *Heimatbuch Tomaschanzi—Gorjani. Zur Erinnerung an unsere einstige Heimat in Slawonien, Donaueschwäbische Beiträge, Band 63*, Ruit bei Stuttgart 1974.

5 L. Stolz, *Lebens betrachtungen des Lorenz Stolz*, München 1974.

6 M. Stolz, *Das große Feuer. Die Geschichte eines deutschen Dorfes in Ostslawonien, Österreichische Landsmannschaft, Eckartschriften Heft 87*, Wien 1983.

7 M. Marković, *Selo Gorjani kraj Đakova. Razvoj naselja i kretanje stanovništva. (Društvenogeografska promatranja)*, Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena JAZU, knj. 46, Zagreb 1975.

8 M. Marković, *Đakovo i Đakovština. Prilog poznavanja naselja i naseljavanja*, Zbornik Đakovštine, knj. 1, Centar za znanstveni rad JAZU Vinkovci, Zagreb 1976.

9 M. Marković, *Selo Tomašanci kraj Đakova. Prilog poznavanju naseljavanja i narodne starine*, Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena JAZU, knj. 47, Zagreb 1977.

Ovim putem želim izraziti posebnu zahvalnost svima koji su mi pomogli da stvorim što potpuniju sliku o ovoj problematici. Dokumentima, literaturom, korisnim savjetima i primjedbama znatno su mi olakšali rad: **Josef Eder** (Sindelfingen, Haus der Donaushwaben), **Stefan Stader** (Kaiserslautern), **Andrija Lukinović** (Zagreb, Arhiv prvostolnog kaptola), **Andrija Šuljak** (Đakovo, Dijecezanski arhiv) i **Stanko Horvat** (Đakovo). Nadalje, zahvaljujem na suradnji radnicima Muzeja Đakovštine, kao i svima koji su na bilo koji način pridonijeli upotpunjavanju podataka za ovaj rad.

Ubrzo nakon protjerivanja Turaka iz Ugarske naseljavaju se Nijemci duž Dunava. Rat protiv Turaka jako je opustošio krajeve južne Ugarske, te je trebalo nadoknaditi gubitke u ljudstvu putem kolonizacije većeg razmjera. I strateški su razlozi nalagali da Nijemci što prije stvore privrednu podlogu za vođenje daljnjih ratova protiv Turske i za prodiranje Austrije preko Balkana na istok. Svim sredstvima propagande trebalo je domamiti koloniste.

Na područje Bačke, Banata i Baranje Nijemci se naseljavaju kao kolonisti pošto je mirom u Sremskim Karlovcima 1699. godine i mirom u Požarevcu 1718. godine to zemljište ispod turske vlasti došlo u posjed habsburške dinastije. Kolonizacijski valovi su slijedili u tri uzastopna perioda. Prvi val u godinama 1722-1727. pada u vrijeme feldmaršala grofa Claudiusa Florimunda Mercyja (1666-1734), koji je naselio najprije njemačke obrtnike, kasnije većinom seljake, oko 10000 njih, u 57 naseobina. Drugi val u godinama 1768-1771., za vladavine Marije Terezije (1740-1780), zahvatio je oko 5000 obitelji koje su naselile 50 novih mjesta, ojačale 30 naseobina gdje su već bili njemački kolonisti. Treći val za Josipa II (1780-1790), usmjerio se u godinama 1784-1787. pored Banata također u Bačku gdje se naselilo 3500 njemačkih obitelji katoličke i protestantske vjeroispovijesti. Vlada je pozivala koloniste iz skoro svih zemalja carstva. Posebni komisari su skupljali koloniste u Ulmu, Passauu i Beču. Glavnina je došla iz Württembergu, Badena, Hessena, Pfalza, Alzasa i Lotaringije.¹⁰

Kolonisti se skupljahu kod Ulma, gdje završava gornji tok Dunava i započinje plovidba po njemu. Odande do Beča putovali su brodom o svom trošku, neki brodovima izgrađenim naročito za njih, tzv. **Ordinarima**, a drugi na provizorno izgrađenim splavovima, tzv. **Schwabenzellen** ili **Kolonistenflösse**, koje su njihovi vlasnici rasprodavali na krajnjoj stanici kao građevinski materijal. Transporti kolonista skupljahu se zatim u Beču, gdje ih je primao tzv. Ekspres-oficir Administracije i gdje im je Komora isplaćivala putni trošak. Ekspres-oficir ih je pratio na jedrilicama Dunavom do izlazne stanice, odakle su upućivani u predviđena naselja kolima i pješice.¹¹ Postavljeni su i uvjeti za one

¹⁰ D. Biber, *Nacizem in Nemci v Jugoslaviji 1933-1941*, Ljubljana 1966, 12

¹¹ B. Jankulov, *Pregled kolonizacije Vojvodine u XVIII i XIX veku*, Matica srpska, posebna izdanja, Novi Sad 1961, 9, 22

koji hoće da se koloniziraju. Morali su biti rimokatoličke vjere i oženjeni, pošto se samo porodičnim ljudima može dati zemlja i kuća, samo onima koji će svojim potomstvom povećati broj Nijemaca, a time i broj branilaca domovine, broj radnika i poreznih obveznika. Mnogi neoženjeni su se još u Beču vjerali, te su tako pušteni među koloniste. Odnosno, neoženjenima je ostavljen rok od tri mjeseca da se ožene, poslije toga su primali carski bračni poklon (u novcu i hrani). Kolonisti su morali od prodane imovine ponijeti određenu svotu novca, biti srednje dobi života i sposobni za težak rad. Bilo ih je koji su kao slobodni zemljoradnici i svoje sluge povelili.¹²

Kolonist je morao ponijeti krštenicu, vjenčanicu i uvjerenje o zdravstvenom stanju svakog člana porodice, kao i otpusnicu s vlastelinskog imanja (*Manumissionsschein*), te iskaz članova porodice s kojima kreće na put (*Passierschein*). Svaki je ponio sa sobom i osmrtnicu umrlih članova porodice kao dokaz urednog života predaka, a odsluženi vojnici ponijeli su sa sobom i vojni list (*Militärschein*). Tek pošto su u Beču provjerene sve isprave, kolonistima je saopćen tzv. *Belehrung*, s uvjetima pod kojima mogu biti kolonisti, pa ako bi ih usvojili, onda bi dobili propusnice (*Geleitbrief*).¹³

Interesantnu sliku su pružali transporti kolonista prepuni iseljenika na tovarima od sakupljenog pokućstva, sa živinom, psima... Putovanje tim vozilima preko dunavskih brzaka nimalo ne bijaše prijatno. Poneki je transport platio i životom putnika. U Beču su ta vozila pristajala za »banačane«, a u Požunu za »bačvane«, pa su kolonisti dosta dugo tumarali po gradovima dok im nije putni trošak isplaćen i uručen pasoš. Pasoši su glasili na pojedine porodice ili na grupe porodica koje su željele da se nastane zajedno u jednom naselju (*Sammelpass*). Putne isprave su izdavali za to posebno određeni dvorski pisari. Putni troškovi za cijelu porodicu iznosili su 6 forinti. Ovaj iznos isplaćivan je i sposobnim neoženjenim mladićima, mlađim udovicama, mladim udovcima i udovicama s muškom djecom. U pojedinim slučajevima isplaćivan je i dodatak zbog težih uvjeta putovanja. Neki su u Beču i Požunu nakon iskrcavanja odbjegli i nestali s putnim troškom. U spomenutim gradovima primali su odrasli kolonisti dnevnice na ime ishrane šest krajcara, a mlađi ispod osamnaest godina, dva krajcara. Da bi se pojačala kontrola i spriječilo bježanje premještena je isplatna stanica iz Požuna u Beč gdje su iseljenici podvrgavani strogoj prismotri. Pošto su se i pored toga dešavala bježanja odustalo se od strogih mjera jer bi oružano sprovođenje kolonista ostavilo loš utisak i otežavalo daljnje vrbovanje. Pomišljalo se i na oduzimanje dokumenata od kolonista, ali oni to nisu dopuštali jer bi u slučaju gubitka dokumenata mogli biti smatrani varalicama i skitnicama.¹⁴

Mnogi su oboljeli na putu uslijed loše ishrane, a još više u Beču, gdje su po birtijama u Leopoldštatu dugo, tjeskobno i oskudno živjeli, a naročito od Budima nadalje gdje su mnogi navukli malariju. No naj-

12 F. Lotz, *Aus der Vergangenheit der Gemeinde Odžaci*, Novi Vrbas 1929, 36., Jankulov, o.c. 7 ff

13 Jankulov, o.c., 38

14 R. Steger, *Bela Crkva u XVIII i XIX veku. Komorski vojno graničarski period*, Novi Sad—Bela Crkva 1982, 19., Jankulov, o.c. 22f

teže ih je čekalo poslije puta i dužeg čekanja raspodjele u određena im naselja. Po dolasku kolonisti su bili upoznati s raspisom zemaljske uprave u kome su propisane koristi koje ima da uživaju njemačke porodice prilikom naseljavanja. Glavno zlo, malarična klima, iziskivala je duže vrijeme aklimatizacije. Klima na barovitoj ravnici bila je isuviše ubitačna, da bi se iseljenici, većinom iz zdravih brdskih krajeva, mogli prilagoditi. Stanovi su bili loši i nezdravi, a rad oko obrade odavno neobrađene zemlje težak, ishrana slaba a povrh svega loša voda za piće. Tome treba dodati kao važan psihološki faktor i nepovoljnu stranu sredinu, gdje su došljake gledali samo kao neprijatelje.¹⁵

Mučno su provodili prvo vrijeme na »obećanoj« zemlji. Vlast je namjeravala odmah na početku da ih privikne na teške poljske radove. Osim toga trebalo je i sama naselja izgrađivati, kuće dovršavati, naročito javne objekte. Moralno stanje prvih kolonista bilo je dosta loše, zavrbovani obećanjem da dolaze u bogate krajeve, gdje će i pored malo rada živjeti u izobilju, većina je teško prihvaćala rad. Uz to među doseljenicima se našao i priličan broj pustolova, koji nisu ni mislili da će morati obrađivati zemlju.¹⁶

Teškoća je bila u tome što se bolji radnici nisu mogli dobiti, te se uglavnom moralo računati na asocijalne elemente, mahom deportirce. Međutim, iako su ovi kolonisti bili uglavnom beskućnici i delikventi, među njima se nalazilo i dosta vrsnih doseljenika koji su prognani iz neznatnih razloga. Kvalitet tih prvih doseljenika bio je dakle ispod prosjeka. Ti njemački kolonisti bili su mahom siromasi, mnogi i beskućnici, balast tamošnjih kneževina. Izbačeni iz svojih ognjišta za vrijeme ratova, bili su lako pokretljivi i spremni da okušaju svoju sreću u novoj sredini.

S obzirom na teško privredno stanje poranjske i podunavske oblasti i na trajno ratno stanje južne Njemačke u to doba, kvalitet nije ni mogao biti bolji. Gubitak tog više-manje destruktivnog elementa predstavljao je samo olakšanje za kneževine. Mnogi su i u mirno doba ostajali bez osnovnih sredstava za život. Takve je bilo lako zadobiti i slati ih u kolonizacijska područja gdje su i u teškim uvjetima bili barem vlasnici zemlje koju obrađuju i imali krov nad glavom.¹⁷ Kneževi južne Njemačke pričinjavahu tada velike teškoće iseljavanju, ne toliko da bi ga spriječili, koliko da bi se njime okoristili. Iseljenici su bili primorani da se otkupe i plate tzv. iseljeničku taksu (**Abfahrts-taxen**). U prvim periodima iseljavanja kolonisti su snosili troškove otkupa od zavičajnog vlastelinstva za 10% od vrijednosti imovine, uz to posmrtnu taksu koja je pripadala vlastelinu poslije smrti kmetova od njihove imovine kao odštetu za gubitak radne snage. Za njih su iseljenici isto kao i mrtvi. Povrh svega u besćjenje su otkupili svu imovinu iseljenika, jer su po zemaljskom zakonu vlastelini nasljednici cjelokupne imovine kmetova, a uz to i jedini procjenjivači imovine.¹⁸

15 Jankulov, o.c. 11ff

16 *ibid.*, 23ff

17 S. Borobszky, *Temes Vármegye története (Magyarország varmegyei es városai)*, Budapest 1912, 350., A. Bodor, *Délmagyarországi telepítések története és nátaa a mai közzállapotokra*, Budapest 1914, 11., Jankulov, o.c. 10

18 Jankulov, o.c. 22

Radi financiranja kolonizacije uveden je anticipacioni sistem po kojem kolonisti primaju sve potrebe za početak svoga rada na dugoročnu otplatu, za koju je svako domaćinstvo imalo svoju otplatnu knjižicu (*Anticipationsbüchel*). Kolonisti su tri godine oslobođeni svakog poreza, uz to oslobođeni su kuluka i ukonačenja vojske, računajući taj rok od početka samostalnog rada na obradi zemlje. Otplata zemljoposjeda određena je na tri godine, a kod ostalih dugova određen je rok od šest godina. Zemlja i kuća postaju svojinom tek pošto je dug isplaćen, a to je pored ostalog utjecalo i na stjecanje što većeg broja djece kao radne snage, po nuždi bar pomoćne. Udovice su mogle zadržati zemlju samo ako su se preudale. Domaćinstvo nije smjelo biti bez domaćina. Svakom domaćinstvu dodijeljen je prema broju članova porodice i kvaliteti zemlje onoliki kompleks koliko je ono moglo obraditi. Nesposobnost i lijenost pojedinaca bile su na taj način isključene, a obaveza otplate dugova gonila ih je na intenzivniji način rada. Osim toga svakoj je porodici dana građa za kuću, potrebno sjeme, stoka ili novac za nabavku stoke, kao i pribor za rad. Najstariji je sin kao nasljednik oslobođen vojne obaveze. Posebno važne grupe doseljenika mogle su sa sobom povesti svećenike i učitelje.¹⁹ U kasnijim periodima uvjeti kolonizacije su poboljšani. Kvalitet kolonista je s vremenom postajao sve bolji i kolonistička naselja postaju sve naprednija.

Posebnu pažnju kolonizaciji posvećuje Marija Terezija. Nakon mira u Hubertsburgu 1763. godine izdaje kolonizacijski patent kojim poziva sve one koji su po završetku rata otpušteni iz vojske da se u naznačenim mjestima prijave radi primanja isprava za kolonizaciju. Kolonizacija je ubrzano vršena i radi rasterećenja zemalja južne Njemačke gdje su ratovi prouzrokovali najveću bijedu. Stoga je narod ovih pokrajina rado prihvaćao pozive agenata, da se skloni ispred daljnjih nevolja. Dvorski Ratni savjet poklanjao je naročitu pažnju kolonizaciji poznatih po odanošću dinastiji i monarhiji južnih Nijemaca (Švaba) iz Württemberg, Badena, Hessena, kao i Austrijancima.²⁰ Selekcija kolonista je sada tolika da je komesarima 1771. godine naređeno da upućuju samo imućnije, koji bi dolazili o svom trošku.²¹ Neki od doseljenika ponijeli su sa sobom priličan kapital u novcu. Privredu je trebalo što više podići i dovesti privredno jače koloniste, te stvoriti za njih bolje uvjete rada. Kao i ranije kolonisti su morali biti opskrbljeni potrebnim putnim ispravama. Bilo je slučajeva da je za važnija naseljavanja isprave potpisala carica osobno.²² Kao i ranije radi što jače odanosti kolonista dinastiji oslobođeni su pojedinci, kao i čitava sela, plaćanja poreza na određeno vrijeme a uz to darovane su im razne povlastice.

Agitacija dvora doprinosila je iseljavanju naročito za srednje terezijanske epohe (1749-1772), kad u kolonizaciji sudjeluju uglavnom južne pokrajine Rajha. Agitiralo se također i preko pisama kolonista rodbini u Njemačku, kao i osobno preko samih kolonista, od kojih su neki povjerljivi ljudi poslani u Rajh, da nagovaraju ondje kao agenti

19 *ibid.* 9ff., Steger, o.c., 19

20 Jankulov, o.c., 26ff

21 K. Kraushaar, *Kurzgefasste Geschichte des Banats und der deutschen Ansiedler*, Wien 1923, 152., Jankulov, o.c., 32

22 Steger, o.c., 18

(**Bauernwerber**) dobre radnike da pođu s njima u Bačku, Banat, Srijem, Slavoniju..., što su mnogi i učinili.²³

Iako su ovi transporti bili uglavnom odabrani, ipak je i među njima bilo lakomislenih pustolova, te je Marija Terezija postavila kolonističke inspektore, koji su stalno nadzirali život i rad kolonista.²⁴ Nasljednik Marije Terezije car Josip II pospješio je kolonizaciju ukinuvši anticipaciju. Kolonisti treba po carevom mišljenju da prime bez zaduživanja sve što im je za život i rad potrebno. Ako se ipak radi olakšanja pruži najpotrebnija pomoć naseljenicima, ona se ne smije vraćati u novcu, već u kulturi, u čovjeku boljem i kulturnijem.

U tu svrhu treba pojačati selekciju kolonista, odabrati imućnije i radom oprobane ljude. Josipu II je svako tko radi dobro došao i svako je cijenjen samo prema vrijednosti u radu, bez obzira na narodnost i vjeroispovijest. Do kolonizacije većih razmjera dolazi nakon što car Josip II izdaje 29. listopada 1781. godine edikt o toleranciji (**resolutio tolerantiae christianae**), kojim proglašava slobodu vjeroispovijesti protestantima, evangelicima i reformatorima iako je rimokatolička vjera ostala i nadalje državna. Po toj rezoluciji mogli su kolonisti biti i protestanti... Da bi pridobio što veći broj zanatlija Josip II ih je 1785. godine oslobodio plaćanja poreza na petanest godina, ako se dosele u Bačku ili Banat.²⁵

Većina njemačkih naseobina bila je u Slavoniji oko Osijeka, Vinkovaca i Vukovara, manja naselja u široj okolici Đakova, Garešnice, Daruvara i Virovitice. U osamnaestom i početkom devetnaestog stoljeća Nijemce su u taj kraj naseljavali isključivo feudalci. Glavnina njemačkih naseljenika došla je u ovaj kraj u drugoj polovini devetnaestog stoljeća i početkom dvadesetog, uglavnom iz kolonizacijskih područja Banata, Bačke i Baranje. Naseljavanje je pospješilo oslobođenje od kmetskih obaveza godine 1848. , opoziv zabrane naseljavanja protestantima i ukinuće Vojne krajine. Novodošli kolonisti su često bili po porijeklu iz istoga sela, te su osnivali tzv. **Tochterkolonien**. Kupovanjem zemlje Nijemci su u ponekim selima s vremenom dobili većinu, mnogi su se pak asimilirali s hrvatskim stanovništvom, naročito obrtnici i činovnici naseljavani u manjim skupinama u mjestima i gradovima.²⁶

Slavonija je nakon turskog protjerivanja bila polupusta. U osječkoj, virovitičkoj i požeškoj prefekturi popisana su 1698. godine čak 453 pusta kršćanska i turska sela. Istodobno je u većini ostalih bilo mnogo manje stanovnika nego u tursko doba.²⁷ Šenoa je izračunao da je

23 Jankulov, o.c., 21f

24 ibid., 26ff

25 ibid., 35ff

26 Biber, o.c., 13f

27 J. Adamček, **Ekonomsko-društveni razvoj u sjeverozapadnoj Hrvatskoj u 16. i 17. stoljeću**, Društveni razvoj u Hrvatskoj (od 16. stoljeća do početka 20. stoljeća), Zagreb 1981, 67

sva Slavonija brojala oko 150000 duša.²⁸ Pučanstvo je decimirano dugotrajnim ratovima, ustancima, kugom, a narodnu je imovinu uništavala svinjska kuga i goveđa pošast. Neke su županije u oslobođenoj Ugarskoj ostale gotovo bez žitelja, vladala je bijeda i siromaštvo.²⁹

Neposredno nakon oslobođenja od turske vlasti stvaraju se u Slavoniji kasnofeudalna vlastelinstva, pretežno veleposjedničkog karaktera, a dolaze uglavnom u ruke velikaških obitelji stranog podrijetla. Novi vlasnici bili su pretežno iz Ugarske, Austrije i drugih zemalja, koje su na neki način zadužile bečki dvor. Od obitelji njemačkog podrijetla najznačajnije su: Eltz, Norman, Prandau...³⁰

Za vrijeme i u toku konstituiranja nove vlasti i organa uprave otpočinje istodobno i proces doseljavanja brojnih stranaca u Slavoniju, naročito Nijemaca. Među njima se ističu obrtnici, trgovci, upravni činovnici, oficirsko-komandni kadar. Uz već ranije etničke promjene pretvara se Slavonija na taj način u pravi konglomerat u kojem strani elemenat ima ekonomsku i političku moć u svojim rukama.³¹

Pored starosjedilaca koji su preživjeli tursku okupaciju, zajedno s vojskom dolaze u gradove i brojni stranci.

Naime, kao profesionalni vojnici okupljeni prvenstveno iz austrijskih i njemačkih pokrajina, a zatim i ostalih zapadnoevropskih zemalja, oni dolaze zajedno sa članovima svojih obitelji i bližih srodnika. S obzirom na njihovu brojnost i blagonaklonost državne vlasti postaju odmah vodeća snaga u životu grada. Bio je to uglavnom po životnoj dobi veoma mlad svijet željan brzih uspjeha u životu i brojnih uzbuđenja koja su ga čekala na putu u nepoznato, pogotovo što su golema prostranstva napuštene i plodne slavonske ravnice obećavala sigurniju i bogatiju budućnost nego zemlje i pokrajine iz kojih se dolazilo. Budući da je ishod rata s Turcima već bio poznat, ostaju godinama kao stalna vojna posada i postepeno se privikavaju na nov način života. Postaju sve nepokretljiviji, pogotovo oni koji su u sastavu vojne komore obavljali obrtničke i slične poslove ili im je rok službe isticao. Usporedo s tim i sama mogućnost lakšeg sticanja izvora života i nekretнина bila je za njih svakim danom sve privlačnija, mnogi napuštaju vojsku i svoju budućnost ostvaruju u građanskim zanimanjima, postaju obrtnici, posjednici i poljoprivrednici i tako ostaju trajno naseljeni.³²

Gospodarstvo i život na selu poslije izгона Turaka bili su na niskom stupnju. Još i na početku druge polovine osamnaestog stoljeća bio je život slavonskog sela, kako ga je opisao Reljković u »Satiru« daleko zaostao za životom, što ga je i on imao prilike vidjeti u njemačkim zemljama.³³ Uza sav priliv domaćih i stranih doseljenika Slavonija

28 M. Senoa, *Doseljavanje tuđinaca u Srijem*, JAZU Rad 201, Zagreb 1914, 3

29 J. Bösendorfer, *Agrarni odnosi u Slavoniji*, JAZU, Zagreb 1950, 67

30 M. Atlagić, *Grbovi plemstva u Slavoniji 1700—1918*, Čakovec 1982, 139

31 I. Mažuran, *Sažeti povijesni pregled Slavonije (Srednji i novi vijek)*, Zbornik radova prvog znanstvenog sabora Slavonije i Baranje, Osijek 1970, 179

32 Mažuran, *Najstariji zapisnik općine Osijek—Tvrđa (1705—1746)*. Uvod u historiju Osijeka XVIII st., Osijek 1965, 27

33 T. Matic, *Slavonsko selo u djelima hrvatskih pisaca potkraj osamnaestog vijeka*, JAZU Rad 324, Zagreb 1962, 38f

je još i krajem osamnaestog stoljeća bila slabo naseljena. Taube³⁴ je zabilježio da je 1777. godine bilo u Slavoniji 233000 duša, a ta prostrana i plodna zemlja mogla bi po njegovu mišljenju lako prehraniti i jedan milijun, pa i dva milijuna radinih i marljivih stanovnika.³⁵

Edikt o toleranciji intenzivira kolonizaciju. Đakovački biskup Krtica potužio se radi naseljavanja protestanata i samom caru, ali bez uspjeha. Tek godine 1838. uspjelo je katoličkoj reakciji otežati položaj protestanata u Slavoniji. Dne 4. kolovoza 1838. godine objelodanjen bi reskript vrhovnog vojnog vijeća, kojim se zabranjuje doseoba protestanata i u tom slučaju, ako naseljenik i stekne realni posjed. Od svakog doseljenika imala se zatražiti legalna isprava o vjeroispovijesti. Osobito je đakovački biskup pozivajući se na tu naredbu silom htio već naseljene protestante maknuti iz svoje dijeceze. Međutim, zauzeše se za svoje istovjernike ugarski protestanti, kojima uspije 1839. godine ovaj reskript opozvati, te bi i slavonskim protestantima dozvoljeno sticanje realnog posjeda.³⁶ Proces kolonizacije Nijemaca nastavljao se zahvaćajući sve više plodnu zemlju Slavonije. Vrhunac je postigao oko 1900. godine, kada se broj njemačkog stanovništva povećao od 0,28% godine 1840 (prema računu Al. Fenyesa) na 5,6% godine 1900. Osim grada Osijeka u kojem je 1890. godine bilo Nijemaca više od polovine svih stanovnika, njemačka su naselja bila najgušća u Hrvatskoj u kotarima Ruma (31,5%), Vukovar i St. Pazova (20,2%) i Đakovo (21%).

S ulaskom carske vojske u Đakovo 1687. godine otpočinje ovdje nov život. Novo naseljavanje Đakova odvijalo se prvih godina prilično sporo. Prvi naseljenici nakon Turaka bili su svakako oni isti slavonski katolici koji su ondje kao kauri preživjeli tursku vlast. Početak podizanja postturskog Đakova najuže je povezan s obnovom đakovačke biskupije.³⁸

Početni razvoj Đakova odvijao se uz mnogo teškoća i nepravilika. I demografski razvoj sela slijedio je postojeće prilike. Nakon što su Turci napustili Đakovštinu, sva đakovačka sela bila su brojčano mala. Kroz čitavo razdoblje vlastelinske uprave u selima nije bilo značajnijih seoba i promjena. Svi su živjeli u zatvorenom vlastelinskom krugu, ženili se i udavali u istoj sredini.³⁹ Mnogo je više ulazilo novih doseljenika u Đakovo koje je imalo značaj upravnog i gospodarskog središta, te su u njega useljavali trgovci, obrtnici i ostali ljudi neratar-

34 F. W. Taube, *Historische und geographische Beschreibung des Königreichs Slavonien und des Herzogtum Syrmien*, Leipzig 1777, dio I, 57f

35 Matić, o.c., 39f

36 Bösendorfer, *Crnice iz slavonske povijesti*, Osijek 1910, 362

37 J. Šidak, *Studije iz hrvatske povijesti XIX stoljeća*, Institut za hrvatsku povijest, Zagreb 1973, 5

38 Marković, *Đakovo i Đakovština...*, 176f., T. Smičiklas, *Dvjestogodišnjica oslobođenja Slavonije*, dio II, Zagreb 1891, 32

39 Marković, *Selo Tomašanci kraj Đakova...*, 15f

skog tipa. Đakovo se stoga na cijelom području najjače razvijalo.⁴⁰ Sva đakovačka sela razvijala su se prilično sporo. Poneka od njih su i nazadovala u odnosu na tursko razdoblje.⁴¹ Pokreti stanovništva su postojali, ali su se oni odvijali među srodnim narodom. Doseljavanja su bila najčešća iza prve faze postturske stabilizacije (od 1730. do 1750. god.), kasnije su se seobe smanjivale i do sredine 19. stoljeća nije bilo značajnijih promjena.⁴²

U prvoj polovini 18. stoljeća đakovačko je žiteljstvo još općenito veoma siromašno. Obrtnika je u mjestu bilo samo nekoliko. Ostalo je stanovništvo ratarskog tipa. Razvojem vlastelinskih stručnih službi počela se u Đakovu osjećati potreba za stručnjacima raznih profila, a napose za obrtnicima.

U Đakovo je počela pristizati i sezonska radna snaga, osobito za vrijeme kosidbe i žetve. Sezonska radna snaga je većinom pristizala ilegalnim prelaženjem Bosanaca preko turske granice na Savi. Poneki od tih nadničara nisu se više vraćali nazad u Bosnu, već bi ostajali u Đakovu ili bi prešli u okolna sela i tamo se skućili.⁴³

Đakovo se ni u drugoj polovini 18. stoljeća nije značajnije proširilo. Ovu stagnaciju treba dovesti u vezu s malom brigom mjerodavnih upravljača i još uvijek teškim ekonomskim prilikama ovdašnjih stanovnika. Mali i sitni obrtnici koji u to vrijeme počinju u Đakovu obavljati svoju djelatnost, jedva se svojim radom mogu izdržavati. Agrarno stanovništvo iz đakovačke okolice nije moglo plaćati relativno skupe proizvode đakovačkih obrtnika. Ljudi su sami sebi pravili odjeću i obuću a skupe obrtničke proizvode nabavljali su sasvim rijetko. Zbog toga su svi tadašnji đakovački obrtnici ujedno i zemljoradnici jer samo kao zanatlije nisu mogli podmiriti svoje životne potrebe. Takvo se siromaštvo ogledalo i u vanjskom izgledu mjesta. Sve kuće u Đakovu tog vremena su malene, drvene i pokrivene slamom, te pružaju sliku pravog agrarnog selišta.⁴⁴

Krajem 18. stoljeća dolazi do nove stagnacije Đakova. Tome su pripomogle i česte epidemije zaraznih bolesti. Tako je samo u ljetu 1791. godine bilo 47 smrtnih slučajeva od kolere.⁴⁵ Zaraze vladaju i početkom 19. stoljeća, najprije 1802. godine, zatim među godinama 1810. i 1814.⁴⁶ Pored bolesti nastupala je i opća gospodarska kriza, koja najviše pogađa male zemljoposjednike. U takvoj su situaciji mnogi stanovnici Đakova bili prisiljeni da se povuku u okolna sela i da tamo pokušaju osigurati bolju egzistenciju. Na mjesto takvih iseljenika dolazili su većinom razni obrtnici. Takva izmjena stanovništva bila je po samo Đakovo negativna, jer je više osoba iseljavalo, a manje useljavalo.⁴⁷

40 S. Pavičić, *Podrijetlo hrvatskih i srpskih naselja i govora u Slavoniji*, JAZU, Zagreb 1953, 274

41 Marković, *Selo Tomašanci kraj Đakova...*, 129

42 Marković, *Selo Gorjanci kraj Đakova...*, 159

43 Marković, *Đakovo i Đakovština...*, 179ff

44 *ibid.*, 183

45 *ibid.*, 183f

46 M. Cepelić, *Đakovačka groblja*, Đakovo 1916, 37f

47 Marković, *Đakovo i Đakovština...*, 183f

Na početku 19. stoljeća živjeli su u Đakovu isključivo naši domaći ljudi. Županijska statistika mjesta iz 1803. godine bilježi u Đakovu 88 naseljenih domova.⁴⁸

Demografsko propadanje Đakova pokušao je spriječiti biskup Antun Mandić (1806-1815). On je proveo organiziranu kolonizaciju Nijemaca u Đakovo.⁴⁹ Nijemci su i ranije pojedinačno ulazili u Đakovo zadržavajući se kraće ili duže vrijeme, poneki i stalno ostaju.⁵⁰ Prema Boehmovom navodu jedna stara đakovačka porodica potječe iz Tirola, a naselila se u Đakovo uskoro nakon protjerivanja Turaka i ovdje došla svoj posjed.⁵¹

Cepelić⁵², Horvat⁵³ i Marković⁵⁴ uzimaju kao polazišne godine useljavanja Nijemaca 1809-1810. Boehm i ostali autori koji se u svojim radovima dotiču ovog pitanja govore samo o dolasku Nijemaca već početkom 19. stoljeća (nakon 1800. godine). Prema spisu: *«Consignatio Germanorum ad Episcopale Oppidum Deakovar Illocatorum»*⁵⁵ proces organiziranog useljavanja Nijemaca u Đakovo započinje 1806., odnosno 1807-1808. godine. Prema tom spisu prvi njemački doseljenici na područje Đakova bi bili: Lorenz Ereth (1807, Retfala)⁵⁶, Thomas Eigenbluth (1807, Retfala), Josef Eigner (1806. Bačka), Paul Czutinger (1807, Bathszeg), Augustin Knebl (1807. Jarmina), Georg Gaiger (1806. Kula-Požega), Josef Sauer (1808, Jarmina), Josef Kink (1808, Miletić), Lorenz Kremer (1807, Retfala), Jakob Naisus (1807, Retfala), Nikola Lang (1808, Kula-Požega), Petar Faier (1807, Retfala), Ivan Hommerpach (1807, Opavica), Ivan Nef (1808, Jarmina), Jakob Ungerpilder (1808, Futog), Ivan Pruska (1807, Bohemia), Bartol Rhadak (1807, Bohemia), Josef Stanaschik (1807, Bohemia), Georg Plimet (1807, Retfala), Filip Holzheimer (1807, Kula-Požega), Adam Praun (1807, Vinkovci), Josef Forger (1807, Temišvar), Martin Orth (1807, Bohemia), Josef Stalder (1807, Temišvar), Lorenz Raich (1808, Temišvar), Mihael Lorenz (1808, Csatalya), Josef Schisnik (1808, Csatalya), Ivan Schlosser (1808, Csatalya), Valentin Pesinger (1808, Temišvar), Georg Vegman (1808, Temišvar), Maria Klozer (1808, Temišvar), Otto Duscher (1808, Somođ), Ivan Lambing (1808, Somođ), Petar Penzian (1808, Temišvar), Karl Tkrokosky (1808, Bačka), Ivan Schrainger (1808, Bačka), Georg Felt (1808, Stanišić), Josef Vagner (1808, Somođ), Petar Kindl (1808, Csatalya), Henrik Kiszler (1808, Csatalya).

Iz navedenog vidimo da već 1806. godine dolaze u Đakovo 2 njemačke porodice, 1807. godine dolazi 17, a 1808. godine 21 njemačka

48 Arhiv Hrvatske Zagreb, virovitička županija, consc. vol. 804, an. 1803 et 1804., Marković, Đakovo i Đakovština..., 184

49 Marković, Đakovo i Đakovština..., 184

50 Tako npr. 1758. godine kao inkvilini u Đakovu spominju se među ostalima: H. Stajner, I. Tišler, F. Tellar (Marković, Đakovo i Đakovština..., 182), no njemačkih prezimena na popisu stanovništva početkom 19. stoljeća ne nalazimo.

51 Boehm, o.c., 301, 322

52 Cepelić, Đakovačka groblja..., 32

53 M. Horvat, Spomenica Hrv. pjevačkog društva »Sklad« — »Preradović« u Đakovu 1863-1939, Đakovo 1939, 29

54 Marković, Đakovo i Đakovština..., 184

55 Arhiv Hrvatske Zagreb, Spisi virovitičke županije, svež. 297, br. 142, god. 1810.

56 Navod u zagradi označava kada i odakle je pojedini kolonist došao na područje Đakova.

porodica. Zanimljivo je primijetiti da nijedna porodica u tom prvom valu useljavanja (1806-1808) nije izravno došla iz njemačkih pokrajina, već iz ranije koloniziranih područja (Vinkovci, Jarmina, Retfala, Šomođ, Bačka, Temišvar), a nekoliko porodica dolazi iz Češke.

Biskup Mandić je tokom 1809. i 1810. godine nastavio s organiziranom kolonizacijom Nijemaca u Đakovo. U sve većem broju njemački doseljenici su pristizali ovamo iz rajnskih oblasti Njemačke ili iz susjednih krajeva Srijema, Bačke i Banata. Prema Boehmu većina njemačkih porodica koje je u Đakovu (uskoro nakon 1800. godine) naselio Mandić, potjecala je iz Švarcvalda.⁵⁷

Prema Mandićevim zabilješkama,⁵⁸ prvi njemački doseljenici u Đakovo bijahu:

Josip Eigner, Ivan Asperger, Josip Asperger, Mato Atomir, Franjo Atomir, Mihael Bauer, Ivan Blaha, Franjo Brandafy, Gašpar Gross, Ivan Habinski, Đuro Hager, Andrija Kellner, Ambroz Killer, Franjo Kinzel, Antun Langmayer, Ivan Laudenschach, Ivan Leinfelder, Ivan Mandl, Đuro Melz, Ivan Nitol, Martin Orth, Antun Peck, Josip Pefauer, Henrik Pfeifer, Ivan Reichard, Josip Reiprecht, Stjepan Rumbach, Josip Stefler, Ignac Stegg, Stjepan Steibler, Josip Steibler, Pavao Steiner, Josip Stellweg, Ferdo Schwarzmayr, Đuro Tertzer.

Na osnovu spisa »**Consignatio Germanorum ad Episcopale Oppidum Deakovar Illocatorum**« i zabilježaka biskupa Mandića dobivamo približnu sliku o toku kolonizacije Nijemaca u Đakovo do 1810. godine.

Marković navodi da se je u prvom naletu do 1810. godine uselilo u Đakovo oko 40 njemačkih porodica.⁵⁹ no najmanje toliko ih je ušlo u Đakovo već tokom 1806. godine, 1807. i 1808. godine, tako da će broj njemačkih porodica u Đakovu do 1810. godine biti zasigurno znatno veći.⁶⁰

Biskup Mandić ih je naselio u želji, da prije svega podigne varoš i pomogne napretku svog vlastelinstva. Tako se Đakovo prostorno i demografski počelo širiti uz pomoć stranaca.⁶¹ Za Napoleonskih ratova doseljavanje iz njemačkih zemalja je zamrlo i nije bilo značajnijih preseljavanja.⁶² Kolonizacija Nijemaca dobiva jači intenzitet po završetku ratova protiv Napoleona, koji su na teritoriju same monarhije stvorili mogućnosti i potrebu za kolonizacijom. Već je i francuska revolucija izbacila priličan kontigent izbjeglica u susjedne njemačke krajeve, a naročito Napoleonova vojska. Mnoštvo izbjeglica iz Francuske, Njemačke, pa čak i Belgije okupljenih na području Rajne tražilo je da se nasele u ovim našim krajevima, koji su od Napoleonskih ratova bili razmjerno najviše pošteđeni.⁶³ Najveći broj njemačkih emigranata stiže poslije Bečkog mira 1810. godine, mahom iz opustjelih

57 Boehm, o.c., 301, 322

58 **Conscr. Deakovar 1810.** Dijec. arhiv, fasc. 1810., Marković, **Đakovo i Đakovština...**, 184f

59 Marković, **Đakovo i Đakovština...**, 184

60 Horvat (o.c.,29) samo za 1809. godinu navodi brojku od 400 doseljenih Nijemaca (bez navođenja izvora podatka).

61 Marković, **Đakovo i Đakovština...**, 345

62 Boehm, o.c., 302

63 Jankulov, o.c., 73

krajeva južne Njemačke (Württemberg, Baden, Hessen...) ⁶⁴ Sada je ponuda Nijemaca za naseljavanje bila toliko velika da su se mogle odabirati najbolje snage i kolonizacija se mogla odvijati bez većeg za-
stoja. Tako se u redove kolonista od 1829. godine primaju samo oni koji su sa sobom ponijeli imetak u vrijednosti najmanje 300 forinti. Pri svemu tome i ovi kao i raniji oslobođeni su plaćanja poreza na tri godine, kako bi bili u mogućnosti da izgrade sebi kuću i što bolje obrade zemlju. ⁶⁵ Broj novodoseljenih Nijemaca u Đakovu naglo je rastao, dok su se u isto vrijeme slabo razvijali stari hrvatski rodovi, ali su i Hrvati rasli neprestanim novim doseljavanjem. ⁶⁶ Uz njemačke seljake koji uglavnom dolaze iz Bačke ⁶⁷, useljava i velik broj izučenih majstora zanatlija. Biskup Mandić je smatrao da će to Đakovu dati novi impuls. Osim toga osjećao je deficit izučenih zanatlija na svome vlastelinstvu, pa je tako ujedno popravio potrebe svoga posjeda. Dose-
ljeni Nijemci bijahu uglavnom mlađi ljudi. Dobro su čuvali i svoje nacionalne posebnosti, ali ih je većina brzo naučila naš jezik, a poneki su prihvatili i domaće običaje. Zenili su se uglavnom u krugu svoje nacionalnosti, ako su brakovi bili mješoviti, djeca su u većini slučajeva odgajana kao Nijemci. Novi doseljenici su bili i dalje u pismenim odno-
sima sa svojim ranijim zavičajem. Kako su u novoj sredini bili zado-
voljni, pisali su to svojim rođacima i prijateljima, pa su i oni kasni-
jih godina počeli doseljavati u Đakovo ⁶⁸. Do sredine 19. stoljeća do-
selile su u Đakovo još ove njemačke porodice: Hauer, Wenzler, Kleway, Kintschel, Metz, Rathgeber, Ruidl, Werli, Verlon, Wilhelm, Albert, Bayer, Eisenhut, Flossmann, Folk, Freislampfl, Fuchs, Genz, Haas, Heiz, Kleksner, Näsner, Piringer, Reisinger, Sefler, Seidl, Skanter, Steff, Subhafner, Lautenbach, Kopf, Nitol, Rumbach, Sneider, Staudenmajer, Ponikl, Weiland, Ketz, Verner, Parth, Laperger, Karl, Fleitz, Wolf, Lutz, Götz, Littman, Rendl, Horger, Munth, Lauber, Elekshausen, Schön-
azuer, Dammheibel i druge.

U međuvremenu se zapaža nadolazak doseljenika ostalih narodnosti (Mađari, Česi, Slovaci), no u mnogo manjem broju nego Nijemaca. Doseljeni Nijemci prenijeli su u Slavoniju mnoge dobre navike. Premda su imali dosta zemlje, nastojali su i ovdje da je što bolje iskoriste. Uspješnije su obrađivali zemlju i gradili udobnije kuće. Sve je to utjecalo na starosjedioce Hrvate da se u tome pведу za njima.

Ulazak Nijemaca i predstavnika drugih nacionalnosti u neko čisto hrvatsko naselje počelo se brzo zapažati u razvoju Đakova. Novi doselje-
nici su bili sposobni i marljivi ljudi. Svim silama su se odali radu i stvaranju što povoljnijih uvjeta za život. Sama promjena postojbine, prirodne i socijalne sredine, utjecala je na stvaranje nove egzistencije. Tome treba dodati i njihovu trezvenost, skromnost u odijevanju, naro-
čito kod ženskih. Novi doseljenici iako u pravilu obrtnici prihvaćaju tu i dopunsku poljoprivredu. Svi su oni imali naokolo Đakova svoje

64 *ibid.*, 86

65 Kraushaar, o.c., 194., Jankulov, o.c., 74

66 Pavičić, o.c., 276

67 Boehm, o.c., 363

68 Marković, *Đakovo i Đakovština...*, 185

oranice, livade i šume. Dobrim gospodarenjem razvijaju se u male gazde, postajući tako nova pokretačka snaga u sveukupnom napretku Đakova.⁶⁹

Naravno da je doseljenicima bilo u prvo vrijeme teško. Bili su to uglavnom siromašniji i skromniji ljudi, marljivi i poduzetni, pripravnici na teškoće koje nužno nosi početak života u novoj sredini. Ubrzo su se pročuli kao marljiv narod, ekonomičan i štedljiv, napredan i uredan. U tome su se veoma razlikovali od starosjedilaca i ponosili su se time. Njihovom napredovanju pridonijela je i viša naobrazba stečena u staroj domovini, te prema tome i njihova jača discipliniranost u radu. Privikli su se svim teškoćama i uskoro dostigli ostale narodnosti. Nema sumnje da je tom napredovanju njemačkih kolonista mnogo doprinijelo veliko staranje vlasti i materijalna pomoć koja im je ukazana za početak njihove egzistencije.

Njemački kolonisti zaposjedaju uglavnom istočni dio Đakova. Biskup Mandić je za njih najprije otvorio novu ulicu uz sjeverni rub vlastelinskog Bajnaka. Zbog niza njemačkih kuća prozvaše domaći starosjedinci ovu uličicu **Švapski sokak (deutschen Gasse)**⁷⁰. Kada je ova ulica bila u potpunosti parcelirana i naseljena, Mandićev nasljednik biskup Mirko Raffay (1816—1830) parcelirao je produžetak novog Švapskog sokaka prema istoku. Tako se Đakovo počelo prostorno i demografski širiti uz pomoć njemačkih doseljenika. Nijemci su gradili veće i ljepše kuće od domaćih starinika, ali te razlike nisu bile takve da bi izmijenile ukupan izgled mjesta.⁷¹

Njemački doseljenici već u prvoj polovini 19. stoljeća zaposjedaju i istočni dio novog Školskog sokaka. Prodiru i na prostor vlastelinskog posjeda, koji se nalazio istočnije od velikog i južnije od Školskog sokaka.⁷² Područje sjevernije i južnije od produžetka Školskog sokaka potpuno je u posjedu njemačkih doseljenika. Nijemci su naselili i novoformirani sokak dalje prema istoku, koji je kasnije prozvan Kolo-dvorska ulica. Nijemci prodiru i na prostor između Piškorevačkog i Pavićevog sokaka, koncentriraju se na kraju Pavićevog i oko Varošina. Njemačko naseljavanje prodire i oko Osječkog i Satničkog sokaka. Karakteristično je da posjedi doseljenika pokazuju trend okupljanja, obično ih ima po više na okupu.⁷³

S povećanjem pučanstva Đakova nametala se i potreba povećanja groblja. Ono se počelo širiti naročito u vezi s doseljavanjem Nijemaca, počam već od godine 1820. Tako je za novo đakovačko groblje⁷⁴ među godinama 1810—1820. nabavljen od tada imućne obitelji Stanković gornji dio groblja, kapelici na desno.⁷⁵ U to novo groblje pokapali

69 *ibid.*, 185

70 *ibid.*, 185., Boehm, o.c., 322

71 Marković, **Đakovo i Đakovština...**, 185

72 *ibid.*, 189

73 *ibid.*, 189ff

74 Novo đakovačko groblje otvorio je biskup Krtica 1780. godine uz put koji vodi iz Đakova preko Dragotina u Brod.

75 Cepelić, **Đakovačka groblja...**, 32

su doseljene Nijemce i uopće strance.⁷⁶ Naime, veliki pomor zahvatio je Đakovo među godinama 1810—1814., nakon toga 1836. godine (kada je samo u kolovozu od kolere umrlo 38 osoba). Vrlo velik pomor (tifus) vladao je među građanstvom osobito u njemačkom kraju 1849. godine, mjeseca lipnja i srpnja, tako da su u samom srpnju umrla 44 stanovnika.⁷⁷

Iako je među novodoseljenim Nijemcima bilo mnogo gubitaka (prije svega smrtnost male djece i staraca), druga, a naročito treća generacija, a i stalno pritjecanje novih doseljenika, znatno povećavaju njihov broj.

S obzirom na znatan broj njemačkih doseljenika u Đakovu, već u prvoj polovini 19. stoljeća propovijed u crkvi uz hrvatski održavala se i na njemačkom jeziku.⁷⁸ Sve očitiji i nagli uspon Nijemaca starosjedioci isprva toleriraju, no ubrzo uviđaju pozitivne strane aktiviranja. Zato i oni nastoje da u svemu slijede svoje nove susjede. Počinju se školovati, učiti zanate, osnivaju domaći obrtnički ceh, počinju se zanimati trgovinom, otvaranjem radnji, prijevozom robe...⁷⁹ Njemački doseljenici, napose obrtnici, utjecali su u velikoj mjeri na buđenje privrednog života mjesta. Već 1813. godine đakovački obrtnici osnivaju obrtničke zadruge. Njemački obrtnici udružuju se u obrtnu zadrugu »Arbeit« (»Radnja«)⁸⁰, a hrvatski u »Prvu hrvatsku obrtničku zadrugu«.⁸¹ Treba navesti podatak, da je kod »Njemačkog ceha« od 1813. do 1819. godine bilo upisano 112 šegrta i 101 kalfa. Od 1819. do 1859. godine izučilo je zanat kod đakovačkih majstora »Njemačkog ceha« 600 šegrta.⁸²

Ovo obrtno društvo dalo je znanja u obrtu velikom broju šegrta. Od samog početka pod utjecajem njemačkih obrtnika i domaći ceh postavlja kao primaran zadatak da u svojoj sredini poradi oko uzgoja novog obrtničkog naraštaja. Uskoro je Đakovo imalo više obrtnika iz redova »Ilirskog« nego »Njemačkog ceha«.⁸³ Da ne bi bilo zabune treba napomenuti da je u redovima »Ilirskog ceha«, odnosno »Prve hrvatske obrtne zadruge«, u čitavom periodu od 1813. na dalje bio znatan broj njemačkih prezimena⁸⁴, kao što i u redovima obrtne zadruge »Radnja« nalazimo velik broj hrvatskih imena.⁸⁵

76 *ibid.*, 20,22

77 *ibid.*, 37f

78 *Universalis schematismus ellesiaticus venerabilis cleri romano — et graeco — catholici saecularis et regularis incliti regni hungaria partiumque eidem adnexarum nec non magni principatus transilvaniae...*, Budae anno 1842/43. *Typis regiae scientiarum universitatis hungaricae*, 195

79 Marković, *Đakovo i Đakovština...*, 185f

80 v. Pravila đakovačke obrtničke zadruge »Radnja« (Statuten der djakovarer gewerbe-gesellschaft »Arbeit«), Essek, Druck von Julius Pfeiffer, 1880.

81 J. Žerav, *Spomen-spis od 1813—1913. uz proslavu stogodišnjice opstanka »Ceha« đakovačkih obrtnika*, izdalo obrtničko društvo »Radnja« i Prvo hrvatsko obrtničko društvo u Đakovu, Đakovo 1913, 13

82 *ibid.*, 48

83 Stare cehovske knjige đakovačkih obrtnika čuvaju se u Muzeju Đakovštine., Marković, *Đakovo i Đakovština...*, 186

84 v. Imenik članova obrtnika »Prve hrvatske obrtne zadruge« od 1813. do 1909. (1912) godine, Žerav, o.c., 62ff

85 v. Žerav, o.c., 42ff

Patron i jednog i drugog ceha bio je sve do 1827. godine Sv. Juraj. Godine 1827. gorjelo je Đakovo, pa je »Njemački ceh« izabrao za patrona Sv. Florijana, kojem su i spomenik podigli.⁸⁶

S nastupom opće svjetske krize sredinom prošlog stoljeća otpočinje u Đakovu ponovno proces propadanja zemljoradnika, naročito onih s manjim posjedima. Đakovački poljoprivrednici ako nemaju mogućnosti za dopunsko privređivanje, počinju naglo siromašiti. Vlastelinski magazini puni poljoprivrednih proizvoda bili su im moćna konkurencija na tržištu, koju oni kao sitni proizvođači nisu mogli izdržati. Zato im nije preostalo drugo nego da se priklone seobama ili novim zvanjima.⁸⁷

Kolonizacija Nijemaca naročito iz bačkih sela i dalje se povećala. Iseļjavanje njemačkih seljaka iz Bačke nakon 1848. godine upravo se najjače usmjerilo na đakovačko područje⁸⁸. Većina tih doseljenika ratarskog tipa ulazi u sela, ali ih i znatan broj naseljava Đakovo. Broj njemačkih naselja u Bačkoj s vremenom se znatno povećao, samo naseljenje bilo je gusto, obradive zemlje sve manje. U takvoj situaciji postojao je znatan broj siromašnih njemačkih seljaka. U Slavoniji gdje su starosjedioci živjeli u velikim seoskim zadrugama sveukupno zemljišno područje bilo je slabo iskorišteno, tako da je cijena zemlji bila mala.⁸⁹ Boehm⁹⁰ navodi kako starosjedioci u Slavoniji nisu poznavali pravu vrijednost zemlje, te su previše cijenili novac. Tako je bilo moguće njemačkim seljacima iz Bačke, a i iz drugih područja da i s malo posuđenog novca dođu do posjeda.

U relativno kratkom vremenskom rasponu privredni život Đakova krenuo je s mrtve točke. Uz Nijemce pomalo useljavaju i novi doseljenici (Ličani, Dalmatinci, Zagorci, Srijemci, Bosanci...). Brojčano jačanje stanovništva povećava i broj đakovačkih kućnih brojeva. Demografski i etnički mozaik Đakova dosegao je svoj vrhunac negdje šezdesetih godina prošlog stoljeća. U to vrijeme u Đakovu živi oko 2500 stanovnika, od kojih su gotovo polovina strani doseljenici⁹¹, većinom Nijemci.

Đakovački sajmovi postaju sve jača stjecišta izmjene dobara za čitavu regiju. Bolje imovinske prilike sela utječu na razvoj đakovačkog zanatstva⁹². »U pogledu trgovačkom i pogledu etnografskom đakovački su sajmovi vrlo interesantni. Kako sva Slavonija tako je i Đakovština mozaik raznih narodnosti što se onamo doseliše (...) Svaka je od doseljenih narodnosti zadržala svoju nošnju. Domaći žitelji nose se šareno, a žene se odijevaju u duge suknje bijele boje, koje su prekrasno zlatom ili šarenom svilom izvezene, na grudima nose nizove dukata (...) Uz takve starosjedioce mirno koraca Švabica u svojoj crnoj suknji i crnom jaketu sa rupcem na glavi, a onda kraj nje njezin čovjek, obrijan, s malim crnim šeširićem na glavi, sasma kratkim haljetkom, dugim uskim hlačama, koje su na vanjskoj strani gležnjeva rasporene,

86 *ibid.*, 78

87 Marković, *Đakovo i Đakovština...*, 189

88 Boehm, *o.c.*, 302

89 *ibid.*, 302f

90 *ibid.*, 302

91 Marković, *Đakovo i Đakovština...*, 188

92 *ibid.*, 187

na bosa noge navukao neku vrstu posve izrezanih papuča sa jakim petama, što po pločniku neugodno klepeću...»⁹³ Nošnje žena različitih nacija davale su sajmu posebnu sliku. Odmah se moglo po nošnji spoznati da li je Švabica, Madžarica, Slovakinja, Srpkinja, Ciganka⁹⁴. Kako po nošnjama tako i po kućama odmah se prepoznaje koje je narodnosti gazda.⁹⁵ Nacionalna šarolikost međutim nije bila prepreka dobroj suradnji na različitim poljima pa tako i kulturnom. Kako navodi Horvat⁹⁶, u đakovačkom pjevačkom društvu »Sklad«, kojeg osnivaju đakovački obrtnici, trgovci i intelektualci (1864. godine), od samog početka nalazimo mnoge predstavnike đakovačkih njemačkih porodica, kao podupiruće, odnosno izvršujuće članove.

I u novoosnovanom vatrogasnom društvu (1872. godine) doseljeni Nijemci od samog početka uzimaju šire sudjelovanje. »Kako je među tadašnjim članovima vatrogasnog društva bilo dosta stranaca, pretežno Nijemaca obrtnika (...), također je i u samom društvu uvelike vladao njemački jezik.«⁹⁷ Iz popisa članova vidimo da je u društvu najviše stranih imena, a veoma malo domaćih hrvatskih.⁹⁸

U adaptaciji stranaca u novoj sredini mnogo je učinila škola, gdje su đakovačka djeca zajednički učila. Tako su svi doseljeni Nijemci već u prvoj generaciji potpuno svladali hrvatski jezik i njime se služili svuda u komunikaciji izvan svojih kuća.⁹⁹ »Oni govore posebnim njemačkim dijalektom, a svi znadu hrvatski, poglavito njihova djeca, jer za njih nema posebnih škola (...) U svakom je slučaju kod oblasti i u međusobnom saobraćaju između Madžara, Čeha i Švabe diplomatski jezik uvijek hrvatski.«¹⁰⁰ Naravno, Nijemci su međusobno i u krugu svojih porodica govorili samo njemački. U novoj sredini Nijemci su ostali privrženi jedni drugima. Dugo vremena su održavali iste običaje i način života krajeva iz kojih su dolazili. I ovdje su ostali Nijemci. Svojoj su djeci davali njemačka imena. U početku poneki nisu ni pokazivali želju da nauče naš jezik, no može se slobodno reći da je utjecaj starosjedilaca bio u Đakovu razmjerno velik. Oni su nametnuli svoj govor svim doseljenicima, pohrvatili su veći broj njemačkih porodica i dali su cijelom đakovačkom stanovništvu svoj značaj koji se održao sve do danas.¹⁰¹ Zadaća lingvističkih istraživanja bi bila da se ispituju i prikažu raznojezični odnosi, njihove posljedice u jezičnoj komunikaciji autohtonog hrvatskog stanovništva, ali i govornika drugih jezika. Svakako je od znatne važnosti utjecaj njemačkih doseljenika na lingvističku strukturu Đakova i okolice. Naročito bi bio zanimljiv iscrpan prikaz germanizama s ovog područja. Đakovo se uz pomoć stranaca,

93 M. Šenoa, *Đakovština*, Spomen-cvijeće iz hrvatskih i slovenskih dubrava, Matica hrvatska, Zagreb 1900, 226f

94 Stader, *Heimatbuch Satnitz...*, 34f

95 Šenoa, *Đakovština...*, 227

96 Horvat, o.c., 29

97 S. Fink, *Spomenspis 50-godišnjice Dobr. vatrogasnog društva u Đakovu 1872—1922*, Đakovo 1922, 7

98 *ibid.*, 7

99 Marković, *Đakovo i Đakovština...*, 188

100 Šenoa, *Đakovština...*, 227

101 Pavičić, o.c., 276

uglavnom njemačkih doseljenika, sve više povećava i razvija. Krajem prošlog stoljeća, prema računu Al. Fenyesa, Nijemci sačinjavaju 21% đakovačkog stanovništva.¹⁰² Proces kolonizacije traje i dalje. Useeljavanje Nijemaca se na prijelazu stoljeća smanjuje, ali kontinuirano sve do međuratnog perioda.

U drugoj polovini devetnaestog i početkom dvadesetog stoljeća u Đakovo su uselile ove njemačke porodice: Mazinger, Kindl, Hofgesang, Kristian, Schmidt, Biff, Schmödl, Wittner, Seitz, Stier, Heiling, Stiegler, Blümel, Fischer, Filler, Teufel, Schill, Vendüng, Hepp, Stargl, Santner, Braunz, Šmider, Štraus, Saks, Zwingl, Baumholzer, Seber, Priseker, Kurtz, Kleisker, Peischl, Klug, Markus, Hauptert, Pletz, Beck, Leinmetzer, Unterreiner, Hauler, Braunais, Gerhardt, Ettinger, Brater, Staiduchar, Steur, Schwarz, Piringer, Heitzman, Vencl, Lechner, Fallner, Offenbach, Schäffler, Trišler, Veinhardt, Boellein, Hoot, Pauknecht, Maybaum, Böhmler, Hess, Lorbacher, Ringsmuth, Bräder, Nitschl, Reith, Tosenberger, Amet, Tranger, Müller, Makl, Schleis, Gillich, Reumberger, Baumeister, Merkler, Grazer, Albrecht, Breitenbach, Bauknecht, Treit, Šummer, Piringer, Weiler, Braun, Kleiksner, Vertilberger, Winkler, Heml, Halbinger, Urich, Rechner, Aufferber, Folke, Loviser, Kleker, Schell, Centner, Gabut, Colner, Tillman, Reiman, Altsheimer, Bohner, Waigand, Sajer, Reicher, Jung, Zimmer, Hamburger, Rettig, Ruš, Schulz, Unger, Kinzl, Huber, Transmüller, Majer, Meder, Puhl, Mauzer, Germ, Eberhardt, Pechtl, Praus, Elstner, Hildebrandt, Rendl, Kirchmayer, Suttinger, Staubringer, Hauer, Pfaff, Spiegel, Martin, Šipps, Ered, Hübler, Höchenbart, Genser, Heim, Stöhr, Alt, Pinc, Potner, Lamping, Herman, Dietrich, Wolfer, Lampring, Gruber, Feld, Gasser, Rack, Bechtold, i druge.¹⁰³

Krajem 18. i početkom 19. stoljeća u selima Đakovštine zapaža se kriza. Tih godina učestale su epidemije (kolera, kuga, tifus), koje prjeđuju stanovništvo. Neki su rodovi izumrli, a i dosta se starosjedilaca iseljuje. Dolazi do postepenog oživljavanja seoba. Nije se preseljavalo naročito puno, ali se ranija demografska stabilnost gubi. S nastupom kriznih godina domaći ljudi odlaze u sela, a na njihovo mjesto useljavaju stranci.

Kolonizacija Nijemaca u prvoj polovini prošlog stoljeća nije se ograničavala samo na Đakovo kao upravni i privredni centar ovoga kraja. Nijemci već tada počinju ulaziti i u sela Đakovštine, istina u relativno malom broju. Boehm navodi da od iste grupe njemačkih kolonista iz Švarcvalda, koje je nakon 1800. godine biskup Mandić naselio u Đakovo (u »deutschen Gasse«) potječu i njemački doseljenici u Mandićevac.¹⁰⁴

102 v. bilj. 37

103 Najcjelovitiju strukturu đakovačkog naseljavanja kroz 19. st. pokazuje katastik Đakova na osnovi stanja iz 1863. godine., v. Marković, *Đakovo i Đakovština...*, 193ff., up. katastarsku mapu Đakova iz 1863. godine (»Zbornik Đakovštine«)

104 Boehm, o. c., 302

U sela uglavnom ulaze kolonisti agrarnog tipa, a i poneki njemački obrtnici koji tih godina ulaze u Đakovo prelaze i na selo te tamo pokušavaju ostvariti svoju egzistenciju. Tako još u periodu od 1813. do 1823. godine kao članove »Prve hrvatske obrtne zadruge«, odnosno »Njemačkog ceha« u Đakovu nalazimo ove obrtnike: Sneider (bačvar, Satnica), Stadenmajer (bačvar, Kešinci), Kopf (kolar, Mrzović), Ponikl (bačvar, Mrzović), Wekand (stolar, Gorjani), Verner (stolar, Semeljci), Fleitz (bačvar, Semeljci), Wolf (stolar, Semeljci), Rauher (bačvar, Gorjani), Rihter (bačvar, Kešinci), Palzer (stolar, Gorjani), Burghart (kolar, Gorjani),¹⁰⁵

Uz zemljiornadnike i obrtnike dolaze i sezonski trgovci, koji u selima pokušavaju otvoriti male trgovačke radnje ili gostionice, neki su ostali, a poneki dalje odselili. Prvi doseljenici su uglavnom bili siromašni nadničari ili sitni posjednici koji su morali prodati svu svoju imovinu da bi mogli kupiti mali posjed u Slavoniji. Pisac župske spomenice u Semeljcima navodi da su »... svi dolazili sa zavežljajem na leđima, sa čoporom djece...«¹⁰⁶ Domaći ljudi uzimali su ih za sluge i nadničare. Njemački kolonisti su svoj kruh u Slavoniji teško zarađivali, marljivo obrađujući zemlju i pretvarajući zapušteno tlo u plodno. »Po pričanju starih ljudi radili su čitav dan za teglu kisela mlijeka. Postali su i poslovični, kad netko malo spava, a mnogo radi i danas ljudi kažu: **spavaš ko Švabo**. Navodno su spavali u velikoj korpi, pa kad bi u korpi zaspao ona bi se prevrnula, a čovjek se probudio i odlazio na posao...«¹⁰⁷

Sredinom prošlog stoljeća odvijaju se u selima Đakovštine duboke imevinsko-pravne i socijalne promjene, prouzrokovane prvenstveno zaključcima hrvatskog sabora 1848. godine, kojima se u čitavoj Hrvatskoj ukida kmetstvo. Kada je ban Jelačić obznanio odluku o ukidanju kmetstva, bio je na čelu đakovačkog vlastelinstva biskup Josip Kuko-
vić (1834-1849). Njega je banski dekret zatekao u tolikoj mjeri da se ubrzo nakon toga povukao s položaja đakovačkog biskupa. Zatečen je bio i ovdašnji narod. Mnogi i nisu bili u stanju da shvate domašaj svog novog života. Dosadašnji vlastelinski kmetovi postadoše odjednom slobodni zemljiornadnici i vlasnici svoje zemlje. Iako je to bila vjekovna težnja i želja ovdašnjeg naroda, tada kada se sve to pretvorilo u stvarnost, pojavile su se teškoće koje nitko ranije nije naslućivao. Saborski zaključci sprovedili su se postupno i u praksi su ih pratile mnoge ne-

105 Žerav., o.c., 62ff

106 J. Gali, *Historia sela i škole do II svjetskog rata*, Osnovna škola Josipa Kozarca u Semeljcima 1786—1961., Đakovo 1961., 20

107 *ibid.*, 20

predviđene teškoće.¹⁰⁸ Zemlja i kuće na kojima su zatečeni postadoše odjednom vlasništvo seljaka. Kmetstvo je ukinuto i svako je mogao po volji raspolagati sa svojom imovinom. Zato su se mnoge ranije zadruge počele raspadati. Kroz to su se đakovačka sela počela povećavati po broju kuća, ali ne i prema broju stanovnika. Proces usitnjavanja posjeda počeo se odvijati u vrijeme kada je svjetska i domaća gospodarska situacija tražila upravo obrnuti proces. Zbog toga raniji zadrugari upadaju u imovinsku krizu, postaju sve siromašniji i nesposobniji za samostalnu egzistenciju. U svim đakovačkim selima počele su se odvijati duboke imovinske promjene.¹⁰⁹ Optimističke prognoze na račun ovdašnjih ljudi počele su daljim razvojem događaja brzo blijediti. S oslobođenjem od kmetstva nije ovdje ništa bilo riješeno, najmanje novi ekonomski položaj oslobođenog seljaka. Umjesto ranijih vlastelinskih obaveza, odsada je država tražila još veći porez.¹¹⁰

Krizne godine počele su se očitovati novim seobama. Na seobe su se odlučivali prvenstveno oni koji su se u novim prilikama najslabije snašli. Porez koji je zamijenio rabotu, plaćao se u novcu, a to je upravo pogodilo seljake starosjedioce, koji se nisu lako mogli prilagoditi novim zakonskim odredbama. Neki su bili vrlo zaduženi. Najlakše je bilo prodati kuću i zemlju i poći u grad u potragu za boljim životom.¹¹¹ Gospodarske prilike postajale su sve teže. Svuda se zapažao pad vrijednosti poljoprivrednih proizvoda. Opadanje vrijednosti robe poljoprivrednog tržišta zadaje od sada malim seoskim proizvođačima najveće brige. U novonastaloj konkurenciji u poljoprivrednoj proizvodnji uspjevaju samo veći posjednici i proizvođači, dok su oni manjih sesija zapali u krizu.

Seljaci sa svojim usitnjenim posjedima nisu mogli izdržati pritisak nove konkurencije, time više što su u svojoj neposrednoj sredini imali jako crkveno vlastelinstvo đakovačke biskupije, koje je tih godina reorganizirano na suvremenoj plantažnoj osnovi. Posebno je značajno da nove uredbe koje su nakon 1848. godine stupile na snagu nisu likvidirale vlastelinstvo. I u novonastalim prilikama vlastelinstvo se održalo. S dolaskom J. J. Strossmayera za biskupa vlastelinstvo je revitalizirano, ali samo u granicama ranije alodijalne biskupove zemlje. I tako smanjeno ono je još uvijek bilo gospodarski jako.¹¹²

Ljudi su unatoč svim povlasticama koje su dobili počeli padati u sve veće imovno siromaštvo. Uzroka propadanja seljaka bijaše više, a kao glavni bijahu usitenjenost seoske poljoprivrede i nepoznavanje proizvodnje za tržište. Svoje proizvode koji su bili jeftini, nisu imali kome prodati. Konkurencija novog vlastelinstva kao proizvođača na veli-

108 Marković, *Đakovo i Đakovština...*, 287., idem, *selo Gorjani...*, 159., idem, *selo Tomašanci...*, 50

109 Marković, *O nekadašnjem zadružnom načinu života po selima Đakovštine*, Đakovački vezovi — prigodna revija, Đakovo 1977, 14ff

110 Marković, *Selo Tomašanci...*, 50

111 Stader, *Heimatbuch Satnitz...*, 9., Boehm, o.c., 371., Marković, *Selo Tomašanci...*, 5

112 Marković, *Selo Tomašanci...*, 50f., idem, *Selo Gorjani...*, 159

ko bila je toliko jaka da ljudi sa sela nisu mogli naći kupce za svoje proizvode. Uza sve to đakovački kraj počinje pogađati opća gospodarska kriza koja je tih godina zahvatila čitavu Slavoniju. Tadašnja državna vlast nije činila gotovo ništa u korist malih proizvođača. Dapače država je s pojačanom revnošću zahtjevala podmirivanje poreznih obveza. U kriznim godinama seljaci upadaju u dugove. Tko nije mogao podmiriti svoje porezne obveze dolazio bi pod stečaj. Bezizlaznost svog položaja pokušavali su riješiti tako da prodaju kuću i zemlju i potraže drugdje bolju sreću u životu. Nastale teškoće tjerale su domaće ljude na iseljavanje.¹¹³

Ujedno to je bio i period najvećeg uspona, do kojeg su doprli starosjedilački rodovi na tom zemljištu. Poslije toga zahvatila ih je teška kriza. U to su vrijeme stali useljavati u pojedina sela, osobito u ona s boljom zemljom, Nijemci i Mađari iz Bačke, Baranje i Šomođa, koji su naglo rasli. Međutim je potekla usporedo s njima na to područje i seoba Hrvata, koji su dolazili iz različitih naših krajeva (najviše iz Like i Bačke). Oni se useljuju gotovo u svako selo, ali je njihov ukupan broj manji od njemačkog i mađarskog.¹¹⁴

Svakim danom sve više starinika bilo je voljno da proda svoju kuću i zemlju i da potraži negdje drugdje bolje uvjete za život. Tadašnja austrijska uprava nije domaćim ljudima išla u susret, naprotiv teretila ih je povećanim porezima, koje oni nisu mogli platiti.¹¹⁵ Poreska je uprava dužnicima plijenila zemlju i jeftino je prodavala svima i svakome. U svim pokrajinama carevine novine i agenti nudili su na prodaju plodnu slavonsku zemlju.¹¹⁶ Austrijske su vlasti razvile glasnu propagandu za njemačku kolonizaciju ovog dijela Slavonije. Nijemci koji su već od prije bili kolonizirani po bačkim selima, upućivani su da se presele u Slavoniju.¹¹⁷

Krizu ovdašnjih ljudi zapazili su u pravo vrijeme bački Nijemci. Oni su nakon prvih kupoprodaja dočuli da se u đakovačkim selima može kupiti jeftina zemlja. Time je njihov interes za seobe u ovaj kraj sve više rastao.¹¹⁸ Mnogi starinački rodovi sad se raseljavaju, a svoja kućišta prodaju njemačkim doseljenicima, koji dolaze pretežno iz bačkih sela, i to uglavnom iz: Filipova, Stanišića, Čavalja, Nemčića, Bačkog Brestovca, Miletića, Temerina, Parabuča, Kunbaje, Krnjaje, Bajmoka i Sentivana. Ostali dolaze iz Baranje, Šomođa, Banata i Srijema.¹¹⁹ Ti njemački kolonisti koji nisu više izravno doseljavali iz Njemačke, dolaze bez nekakve posebne organizacije. Oni nisu naseljavani, nego sami dolaze.¹²⁰

113 Marković, *Đakovo i Đakovština...*, 289., idem, *Selo Tomašanci...*, 51., idem, *Selo Gorjani...*, 159

114 Pavičić, o.c., 275

115 Marković, *Selo Gorjani...*, 159

116 J. Buturac, *Zajednički život Hrvata i Čeha u selima požeške kotline 1900—1940.*, Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena, JAZU, knj. 45, Zagreb 1971, 196

117 Marković, *Selo Gorjani...*, 159

118 Marković, *Selo Tomašanci...*, 51

119 O ovome više: Marković, *Selo Gorjani...*, 160ff., idem, *Selo Tomašanci...*, 52ff., Stader, *Heimatsbuch...*, 14ff., idem, *Die ersten Ansiedler...*, 1ff., M. Stolz, *Das große Feuer...*, 19

120 Werni, Reiber, Eder, o.c., 54

İspostavilo se da Nijemci za svoje mnogo slabije zemljišne posjede u Bačkoj i Baranji mogu u Slavoniji dobiti više puta bolju zemlju. Tu priliku su marljivi njemački pojedinci dobro iskoristili.¹²¹ Doseljenici su bili uglavnom siromašniji i skromni ljudi, vrlo štedljivi, napredni i uredni. Kod samog dolaska u selo uzimali bi manje zemlje prema raspoloživim sredstvima. Kasnije kad bi se u selu udomačili, kupili bi još nekoliko jutara. Zajedno sa zemljom kupovali su i kuće starosjedilaca, koje bi doskora proširili prema svojim potrebama. Ako ne bi bilo kuće na prodaju sagradili bi na brzu ruku malu zgradu za stanovanje, koju bi kasnije povećali i dograđivali. Dolaze uglavnom mlađi ljudi, zemljoradnici, koji su ovdje za mali novac, dva ili tri puta veće površine obradive zemlje kupovali. Tako je po pričanju Valentina Braunsteina njegov otac s osmoricom sinova došao iz Bačke 1894. godine, gdje je u Filipovu posjedovao samo 12 jutara zemlje, a ovdje (u Gorjanima) mogao je za to kupiti 30 jutara, skoro tri puta više.¹²² Takve seobe bile su za Nijemce više nego povoljne. Oni su u đakovačkim selima kupovali jeftine posjede a svoje posjede u Bačkoj prodavali su po sasvim realnim cijenama. Dobivali su pune iznose u gotovini, dok su u đakovačkim selima plaćali zemlju višestruko jeftinije. Dakako da je to bio velik stimulans za dolazak Nijemaca u ove krajeve. Zbog toga su svi novonaseljeni Nijemci bili u mnogo povoljnijim prilikama od domaćih starosjedilaca.¹²³

Sve više širile su se priče o jeftinoj slavonskoj zemlji i sve veći broj Nijemaca iz Bačke, a i drugih krajeva, ulazi u đakovačka sela. U kriznom vremenu osjećaju stranci svoj trenutak. Tako su bački Nijemci postali glavni kupci »Šokačke« zemlje i kuća.¹²⁴ Nekoć čista hrvatska sela probražavaju se u mješovita, katkada s natpolovičnom većinom Nijemaca.

Preseljavanje Nijemaca u đakovačka sela trajala su od 1860. godine sve do kraja 19. stoljeća. S tom kolonizacijom Nijemci nisu ušli u sva sela Đakovštine, ali su zato mnoga ranije čisto hrvatska sela etnički prepолоvili.¹²⁵ Najveće promjene u katastarskoj slici ovdašnjih zemljišta odvijale su se između 1870. i 1890. godine. To je ujedno i doba najveće njemačke kolonizacije. Naročito sedamdesetih godina prošlog stoljeća obilazili su bački Nijemci đakovačka sela raspitivajući se kod starosjedilaca tko bi želio prodati kući ili zemlju. Obično su muškarci najprije dolazili sami i razgledavali zemlju i kuće po selima. Često su sa sobom nosili gotovinu i na licu mjesta obavljali kupovinu. Nakon toga su se vraćali u svoja sela po Bačkoj, tamo prodavali svoje kuće i zemlju, te s konjima i kolima selili na nova ognjišta. Alat i oprema koji nisu mogli da se nabave u Slavoniji, dovozili su sa sobom. Mlađu stoku nisu dovodili sa sobom, pošto se u Slavoniji mogla jeftino kupiti.¹²⁶ Gotovo od kuće do kuće u velikom broju đakovačkih

121 *ibid.*, 51

122 *ibid.*, 73

123 Marković, *Selo Tomašanci...*, 51., *idem*, *Selo Gorjani...*, 159., *idem*, *Đakovo i Đakovština...*, 289., *Stader, Heimatbuch...*, 8f., *Boehm, o.c.*, 371

124 Marković, *Selo Tomašanci...*, 124

125 Marković, *Đakovo i Đakovština...*, 289

126 Marković, *Selo Tomašanci...*, 51., *idem*, *Selo Gorjani...*, 159., *idem*, *Đakovo i Đakovština...*, 289., *Stader, Heimatbuch...*, 8f., *Boehm, o.c.*, 371

sela (naročito: Gašinci, Gorjani, Tomašanci, Slatinik, Satnica, Viškovci, Kešinci, Mrzović, Vučevci, Selci, Semeljci, Pridvorje, Drenje) može se pratiti, kako su u drugoj polovini prošlog stoljeća posjedi starosjedilaca dolazili u ruke njemačkih doseljenika.¹²⁷ Nijemci su zaposjedali najbolje okućnice i pokupovali najplodniju zemlju. Istovremeno u pojedina sela doseljavaju i mađarske porodice (Gašinci, Ivanovci, Satnica, Semeljci, Slatinik). S ulaskom Nijemaca i Mađara u nekoć čista slavonska sela prilike su se počele ubrzo mijenjati.

Istodobno dok traje proces useljavanja Nijemaca i ostalih stranaca u postojeća sela Đakovštine, na krčevinama šuma nastaju nova naselja. Velike hrastove šume pokrivala su ogromne površine Slavonije. Proces krčenja počeo je još početkom 19. stoljeća, kada su velike austrijske kompanije počele eksploataciju i kada je val kolonizacije njemačkog stanovništva našao ovdje plodno tlo. Slavonski hrast bio je u cijeloj Evropi poznat kao najbolji. Šume su bile najveće narodno bogatstvo Hrvatske i Slavonije, te su pokrivala više od polovine njihove ukupne površine. Među njima bilo je i šuma visokog kvaliteta, starijih od oko 100 do 600 godina i zrelih za sječu.

Eksploatacija šuma bila je do konca 18. stoljeća malog opsega, služila je ponajviše okolnom stanovništvu za vlastite potrebe.¹²⁸ I biskupska alodijalna zemljišta sastojala su se pretežno od velikih šumskih kompleksa. Njiva, oranica, pašnjaka i vinograda bilo je razmjerno manje.¹²⁹ Eksploatacija šuma javila se u većem opsegu od 1824. godine i doskora je zauzela prvo mjesto u manufakturnoj proizvodnji zemlje po svojoj važnosti i rasprostranjenosti. Može se redom pratiti, kako se geografski širila ta manufaktura. 1851. godine doprla je eksploatacija šuma do Đakova.¹³⁰

Strossmayer je za svog biskupovanja dao iskrčiti nekoliko tisuća jutara šume. Do tada šumom pokrivena površina pretvara u plodnu zemlju. Da bi izbjegao troškove krčenja i čišćenja šume te osigurao stalnu i potrebnu radnu snagu Strossmayer naseljuje nova sela: Josipovac i Jurjevac Slovacima, a Krndiju pretežno bačkim i banatskim Nijemcima.¹³¹

Josipovac je osnovao Strossmayer 1881. godine u nizini Vuke uz cestu, koja iz Tomašanaca vodi u Punitovce, pošto su zaključeni radovi na krčenju šume Mađareva bara i Krndije. Tom zgodom su mnogi radnici na tom poslu izrazili želju da se tu stalno nasele. Tako je isprva osnovana provizorna radnička kolonija, koja se kasnije razvila u stalno naselje. U Josipovcu su prvih godina bili naseljeni radnici raznih narodnosti, kasnije su prevladali Slovaci.¹³² Istovremeno s Jo-

127 O ovom pitanju konzultirati literaturu tipa »Heimatsbuch« (Stader..., Werni, Reiber, Eder...), kao i navedene radove M. Markovića.

128 R. Bičanić, *Doba manufaktura u Hrvatskoj i Slavoniji (1750—1860)*, JAZU, Zagreb 1951, 105

129 Marković, *Đakovo i Đakovština...*, 184

130 Bičanić, o.c., 106

131 A. Šuljak, *Đakovo biskupski grad*, Biskupski ordinarijat Đakovo, Đakovo 1979, 103

132 Marković navodi da su u Josipovcu brojčano prevladali Nijemci no taj je navod netočan, Marković, *Đakovo i Đakovština...*, 309

sipovcem osnovan je i Jurjevac, također kao kolonija radnika koji su radili na krčenju vlastelinskih šuma. Naselje je osnovano na krčevini oko 4 km istočnije od Punitovaca. Sastav stanovnika bio je prvih godina šarolik.¹³³

Krndija je kao selo osnovana 1882/83. godine.¹³⁴ Ranije je tu bila vlastelinska šuma istog imena. Tu šumu prodao je biskup Strossmayer 1876. godine francuskim poduzetnicima Schmidtu i Valentinu. Nakon toga započeto je s eksploatacijom šume. Radnici koji su radili na krčenju i transportu stanovali su u provizorno sagrađenim barakama. Kada su se radovi primakli kraju, mnogi su izrazili želju da ostanu u ovdašnjim barakama. Zato je biskup Strossmayer dao parcelirati novo naselje, koje se brzo razvilo.¹³⁵ Godine 1882. počelo je u Krndiji prvo dijeljenje zemljišta. Svaka doseljenička porodica je dobila 10 jutara šume po cijeni 50 forinti za jutro. Prvi doseljenici su došli iz mjesta: Nemet-Ker, Gant, Borzavar, Tolna, O-Kaniza i Sokolovac.¹³⁶ Kolonisti su etapno dolazili, selili su kolima, vozili su se samo starci i mala djeca. Sa sobom su ponijeli samo najnužnije stvari. Putem su se teško probijali kroz blatno područje.¹³⁷ Njemački doseljenici kod biskupa Strossmayera nisu imali nikakve povlastice. Morali su svoj posjed otplatiti u naturi u roku od 25 godina. Svaki onaj koji nije mogao otplatiti dug morao je najkasnije u roku od 6 godina iseliti. Strossmayer se u tu svrhu poslužio čak i vojskom koja je pojedince koji nisu ispunili svoje dužničke obaveze protjerivala silom preko Drape.¹³⁸

Godina 1883. bila je vrlo loša i rano je počela zima. Tako su se novodoseljeni Nijemci već od početka suočili s teškoćama nove sredine. Morali su mnoge improvizirane barake učvrstiti i popraviti. U samoj okolici u šumi bilo je još vukova, koji su napadali i životinje u štalama, tako da su se izmjenjivale oružane straže.¹³⁹ U početku bilo je vrlo naporno. Pokraj iskrčivanja posjeda doseljenici su bili prinuđeni zarađivati kao nadničari kod drugih na zemlji ili kao šumski radnici. Iskrčena plodna zemlja dala je dobre rezultate, tako da su bili zadovoljni i sigurni u otplatu duga. Između njemačkih doseljenika naročito su se isticale Švabe svojom marljivošću i štedljivošću, koja je često graničila s krajnjom škrtošću. Mađžari i Česi su se ubrzo asimilirali s njemačkim stanovništvom, tako da Krndija s vremenom poprima karakter izrazito njemačkog sela.¹⁴⁰

Odmah po dolasku novonastanjeni Nijemci nastojali su da svoje zemljišne posjede objedine u veće komplekse. To im je kasnije omogućilo primjenu mehanizacije u poljoprivredi. Na velikim površinama oni su sijali monokulture što je dakako davalo i odgovarajuće rezul-

133 *ibid.*, 309

134 L. Stolz, *Lebens...*, 11., Marković navodi 1881. godinu kao godinu osnutka Krndije kao naselja što je netočno., Marković, *Dakovo i Dakovština...*, 312

135 Krajem 19. stoljeća bilo je u Krndiji oko 1000 stanovnika raznih narodnosti, pretežno Nijemaca, Marković, *Dakovo i Dakovština...*, 312

136 M. Stolz, *Das große Feuer...*, 19

137 *ibid.*, 20

138 *ibid.*, 22, L. Stolz, *Lebens...*, 11

139 M. Stolz, *Das große Feuer...*, 20f

140 *ibid.*, 21f., L. Stolz, o.c., 11

tate.¹⁴¹ S ulaskom Nijemaca u Đakovštinu dolazi do nove faze u razvoju ovdašnjih agrarnih naselja. Prilike su se počele brzo mijenjati. Nijemci su kao marljiv narod prionuli na rad uz zemlju. Rezultati toga rada počeli su se očitovati u materijalnom pogledu. Nijemci su slijedili razvoj poljoprivredne tehnologije bolje nego domaći ljudi. Zbog toga su njemački urodi sa zemlje davali bolje rezultate. Domaći starosjedioci su u svemu tome isprva bili pasivni promatrači, no s vremenom su i oni sve ispravnije počeli shvaćati svoj položaj, te su svoju zemlju počeli cijeniti i obrađivati na suvremeniji način. Tako je zemlja naokolo sela postala sve skuplja, što je zaustavilo njemačku kolonizaciju.¹⁴²

Prije njemačke kolonizacije bilo je obradive zemlje sasvim dovoljno. Zato se obrada zemlje odvijala po starom tradicionalnom načinu. S dolaskom Nijemaca prilike su se počele mijenjati, ugarenje zemlje bivalo je sve rjeđe, a Nijemci su donijeli i sistem plodoređa. Sijanje žita se smjenjivalo sa sijanjem grahorice, djeteline i kukuruza. Nijemci su sijali veće komplekse istih kultura, a domaći manje površine mješovitih kultura. Nijemci su svoje kulture proizvodili većinom za tržište, dok su starosjedioci proizvodili većinom za vlastite potrebe. Najčešće kulture starosjedilaca bile su pšenica, zob, kukuruz, grahorica, lan i djetelina, dok su Nijemci uz žitarice uzgajali konoplju, šećernu repu i uljanu repicu.¹⁴³ Starosjedioci su živjeli pretežno od uzgoja stoke (svinje, goveda, ovce). Stoku su preko cijele godine držali na livadama i šumama.¹⁴⁴ S dolaskom Nijemaca slika se čisto promijenila. Šume su sve više nestajale. Gdje je Nijemac posjedovao zemlju, iskrčio je sve panjeve, grmlje i raslinje i počeo obrađivati i dotjerivati tlo. Sada se pojavljuju polja pšenice, visoki redovi kukuruza, suncokreta, šećerne repe... Sada se javljaju i veliki mlinovi, kojih prije dolaska Nijemaca nije bilo. Istodobno dok starosjedioci ostaju na izvanštalskom uzgoju, pa im opada kvalitet i broj stoke, Nijemci uglavnom uzgajaju simentalska goveda u štalama.¹⁴⁵ Ranije se nije »... žito i ječam kosilo, nego želo, pak je žetva trajala do tri nedelje (...) Košenje žita su uveli tek doseljeni Nijemci i Madžari...«¹⁴⁶ Starosjedioci od doseljenih Nijemaca uče saditi krumpir, voćke, žitarice. Sada je postala i šira upotreba željeza u poljoprivredi i gospodarstvu. Nijemci su sa sobom donijeli željezni plug, drljaču, valjak, kosu za košenje, vršilo, itd.¹⁴⁷

Kuće kakve su imali u Bačkoj htjeli su imati i u Slavoniji. Dok Hrvati grade još kuće po starinskom načinu pokrivajući ih drvetom ili slamom, dotle su kolonističke kuće uglavnom od tvrđeg materijala i planski jednoobrazno sazidane. Kad su se Nijemci počeli doseljavati,

141 Marković, *Selo Gorjani...*, 175f

142 Marković, *Selo Tomašanci...*, 55., idem, *Đakovo i Đakovština...*, 289

143 Marković, *Selo Gorjani...*, 176

144 Werni, Reiber, Eder, o.c. 73

145 Stader, *Heimatbuch...*, 8., Boehm, o.c., 371

146 M. Cepelić, *Povijest sela Vuke, Đakovo i njegova okolica, Zbornik Muzeja Đakovštine*, sv. 1, Đakovo 1978, 268f

147 Stader, *Heimatbuch...*, 8., Boehm, o.c., 371

počeli su i oni dizati kuće slične onima koje su ovdje zatekli. U slučaju nužde, najprije su na brzu ruku podigli kuće od drveta ili su gradili nabijače. Gradnju nabijača preuzeli su od doseljenika iz Bačke naši siromašni stanovnici.¹⁴⁸ Njemačke kuće su se s vremenom počele razlikovati od šokačkih po tome što su bile nešto više, imale su u prostorijama pod i pokrov od crijepa. Kasnije su Nijemci svoje kuće gradili od opeke, a sve češće su zidali kuće u ključ s trijemom.¹⁴⁹ Šestan pojavu ovih kuća u ključu građenih opekam dovodi u vezu s doseljavanjem Nijemaca u Đakovštinu, jer gotovo su sve kuće ovoga tlocrta bile njihovo vlasništvo. Prvi uvjet za gradnju kuće ovoga tipa bila je šira numera da bi uz sokak stale dvije podjednako velike sobe. Nijemcima nije bilo teško zadovoljiti taj uvjet jer doseljavaju u vrijeme teškog položaja domaćeg seljaka kao ekonomski jača i od tadašnjih vlasti favorizirana manjina.¹⁵⁰

Važna tekovina njemačkog tipa kuće je otvoren hodnik u koji vode vrata s ulice. Vrata uvučena u zid s dvije do tri stepenice daju i danas karakteristično obilježje njemačkim kućama, te su ove po njima nazvane **Gangtürhäuser**, a po dugačkim hodnicima **Laubenganghäuser**. Uz tradicionalni poprečni tip kolonističke kuće sa zabatom prema ulici, s porastom blagostanja i prirastom djece javlja se i tip paralelan s ulicom. Ovaj tip kuće poznat pod imenom **Langhaus** ili **Gangseitiges haus**, odnosno **Hackenhaus**. Takav tip kuće postao je prvo kod Nijemaca, dok su starosjedioci još dugo gradili kuće sa zabatom prema ulici. Nijemci su u gradnji kuća ispred svih narodnosti i dalje prednjačili i poticali ih u udobnost stanovanja, te su pri kraju 19. stoljeća već i na gradski tip kuća prešli, na tzv. **Querhaus** s dvostrukom kapijom na sredini kuće (**Einfahrt**), pa čak i na kuće u obliku vile (**Willenhaus**), te tako načinom gradnje već istupali iz okvira sela.¹⁵¹

Naši seljaci mnogo toga preuzimaju od stranih kolonista, pa su primili i način gradnje kuća. »... Sa doseljenjem tuđinaca (...) osobito od godine 1880-e stade i mladež obojega pola nedjeljama i svetcima tražiti zabave u birtiji dok je prije pošteno kolo svoje pred očima roditelja igrala na ledini kraj crkve ili pjevala sokakom na očigled svega svieta. Isto od godine 1880. još više od 1882. poče kartanje i pijančevanje u birtiji po cijele poslene božje dane, ali od onda stade nestajati oranje na volovima, stade nestajati krmača, konja kod kuće, počеше nicati dugovi uknjiženi, dugovi u birtijama, u dućanima, u štedionicama — riječ u jednu: nestade općeg blagostanja, a zemlje, guvna, livade, stadoše izmicati našem svietu ispod nogu, pak prelaziti u tuđinske ruke...«¹⁵² Starosjedioci su se sramili rada na zemlji. Život bez mnogo posla činio im se gospodskim, iako su primitivno živjeli, imali samo dugove i malo zemlje. »Švabe« su u njihovim očima izgle-

148 S. Brlošić, **Gradnja kuća u selima Đakovštine**, Zbornik Đakovštine, knj. 1, Centar za znanstveni rad JAZU Vinkovci, Zagreb 1976, 396

149 Marković, **Selo Tomašanci...**, 90

150 I. Šestan, **Tradicajska stambena zgrada u Đakovštini**, Đakovo i njegova okolica, Zbornik Muzeja Đakovštine, sv. 1, Đakovo 1978, 76

151 Više o gradnji kuća: Boehm, o.c., 339—345 (VI Kapitel: **Die Kulturlandschaft**)

152 Cepelić, **Povijest sela Vuke...**, 269f

dali veliki posjednici, ali u isto vrijeme i robovi rada. Neugledne radove Šokci su rado prepuštali Nijemcima. Šokci su mnogo više cijenili novac nego zemlju.¹⁵³ Zbog povoljnijeg materijalnog i obrazovnog stanja doseljeni Nijemci su se razvijali bolje i brže nego starosjedioci.

Stalno su kupovali »šokačku« zemlju šireći tako svoje posjede. Veliki posjedi i intenzivna proizvodnja poljoprivrednih monokultura za tržište otvarala je njemačkim privrednicima neuporedivo povoljnije uvjete nego starosjediocima. Domaći ljudi su bili stalno upućeni na prodaju zemlje samo da mogu podmiriti svoje poreske obaveze. S vremenom dio našeg naroda razišao se po svijetu. Najviše ih je dakako odlazilo u Đakovo, a odavde su postepeno selili dalje. Oni koji su ostali u selu proživljavali su teška svjedočanstva. Nije bila rijetkost da su naši ljudi radili kod Nijemaca kao sluge.¹⁵⁴

Boehm navodi kako se u kolu pjevalo: »Švabo ore i sije, Šokac sjedi i pije.«¹⁵⁵ »Priče da su Šokci pijančevali i zato prodavali zemlju potječu od njemačke strane.«¹⁵⁶ Stvarni uzroci gospodarskog propadanja i nazadovanja starosjedilaca bile su opće prilike u svijetu tih godina i postojeći stav austrijske uprave koja je svojim ljudima davala i kredite samo da se ovamo doseljuju. Istina je da su Nijemci bili marljivi i napredni poljoprivrednici. Njihova prisutnost u selu bila je starosjediocima stalan poticaj da istraju i sačuvaju zemlju u svojem vlasništvu. Starosjedioci su počeli pomalo shvaćati da put k boljim vremenima moraju ostvariti vlastitim radom i upornošću. Trudili su se da kraj svojih novih susjeda žive sve ravnopravnije. Čuvali su svoje starinske običaje, govor i pjesmu, a posebno narodnu nošnju. Nijemci su se ponašali slično. Međudobno su govorili samo njemački. Mnogi od novonaseljenih Nijemaca nisu poznavali naš jezik, a poneki nisu ni pokazivali želju da ga nauče. Nijemci su dobro čuvali svoju etničku čistoću. Ženili su se i udavali uglavnom u krugu svoje narodnosti, u rijetkim mješovitim brakovima djeca su najčešće odgajana kao Nijemci.¹⁵⁷ Kao što mnoge običaje Nijemci prenose na starosjedioce, tako i ovi utječu na mnoge vidove života doseljenih Nijemaca. Krajem 19. stoljeća useljavanje Nijemaca jenjava, ali i dalje traje. Početkom 20. stoljeća stabilizira se na stanju koje se održalo sve do prošlog rata. Nijemci nisu ušli u sva sela Đakovštine, ali su mnoga ranije čisto hrvatska sela etnički prepolovili. Uza sve razlike, zajednički život Hrvata i Nijemaca odvijao se manje-više mirno i u razumljivoj snošljivosti.

153 Stader, *Heimatbuch...*, 9., Boehm, o.c., 371.

154 Marković, *Selo Gorjani...*, 160., idem, *Selo Tomašanci...*, 55

155 Boehm, o.c., 371

156 Marković, *Selo Gorjani...*, 160

157 Marković, *Selo Tomašanci...*, 55., idem, *Selo Gorjani...*, 160

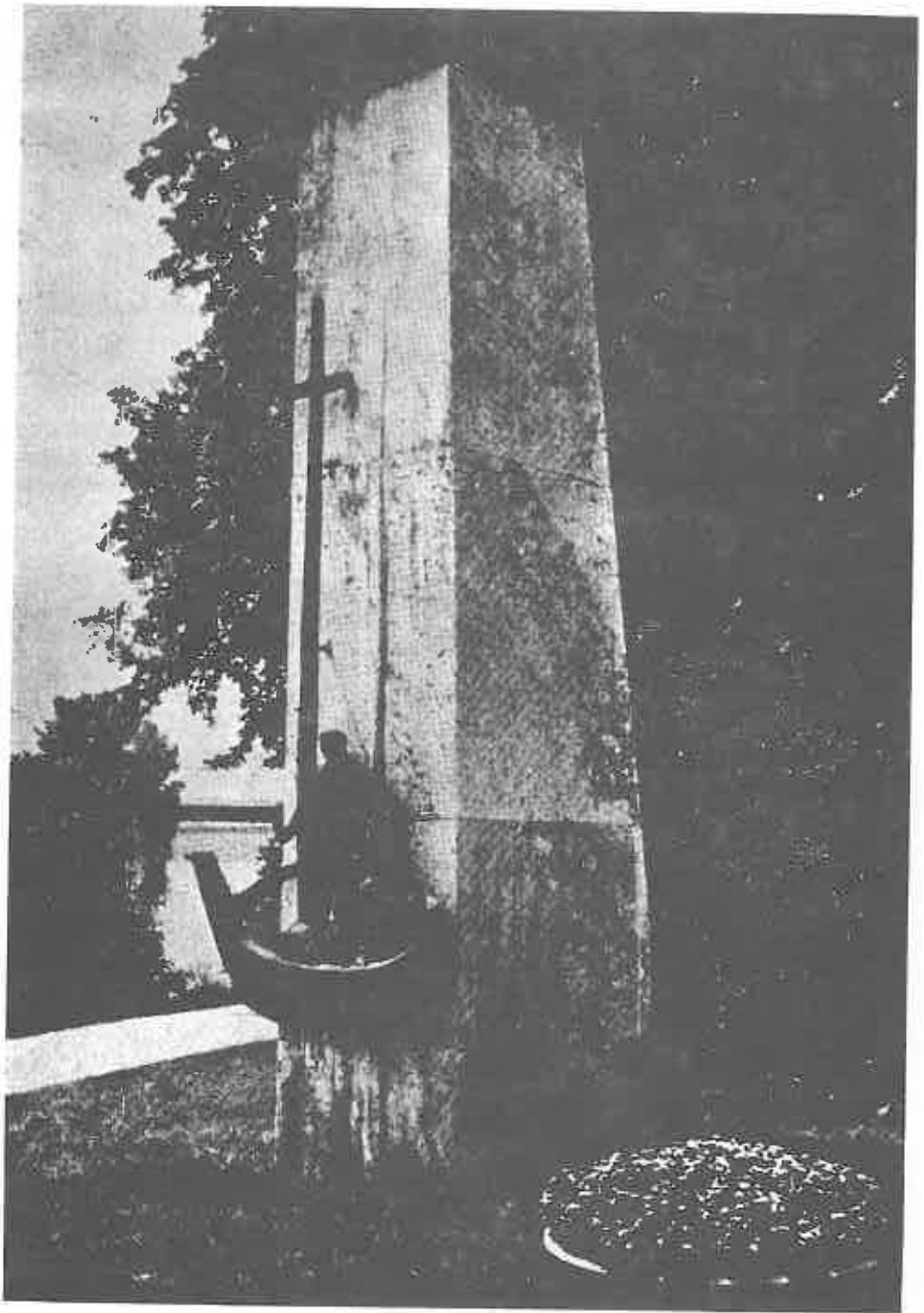
Deutsche Besiedlung von Đakovo und der Umgebung

Gegen Ende des 18. Jahrhunderts kam Đakovo zum demographischen und wirtschaftlichen Stillstand. Bischof Antun Mandić /1806-1815/ versuchte, den demographischen Untergang zu beheben und führte eine organisierte Kolonisierung von Deutschen in Đakovo durch. Nach der Schrift »Consignatio Germanorum ad episcopale oppidum Deakovar illocatorum« begann der organisierte Besiedlungsprozeß von Deutschen in Đakovo im Jahre 1806. Während der ersten Besiedlungswelle, 1806-1808, kam keine Familie direkt aus den deutschen Ländern her, sondern aus den schon früher kolonisierten Gebieten /Banat, Batschka, Šomođ, Srijem/. Während der fortgesetzten Besiedlung 1809 und 1810 trafen die Einwanderer in immer größerer Zahl aus dem Rheingebiet als auch weiterhin aus den Nachbargebieten von Srijem, der Batschka und dem Banat ein. Mandić siedelte sie an mit dem Wunsch, die Stadt aufzurichten und den Fortschritt seines Großgrundbesitzes voranzutreiben. So begann sich Đakovo räumlich und volksmäßig mit der Hilfe von Ausländern zu erweitern.

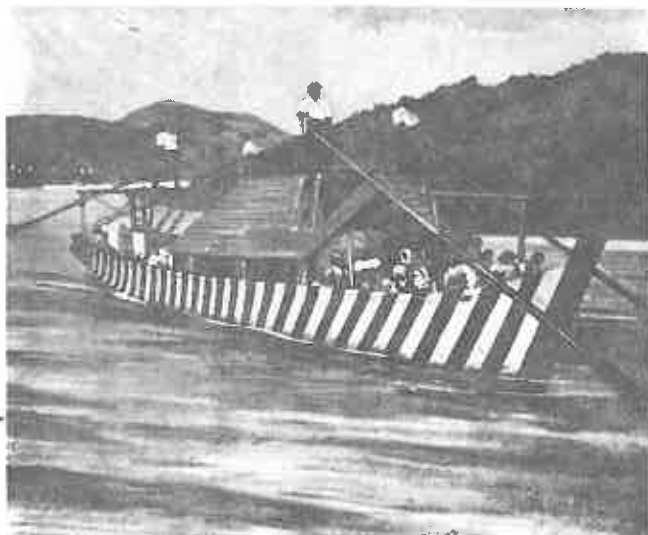
Neben den deutschen Bauern, die hauptsächlich aus der Batschka kamen, siedelten sich auch viele Handwerksmeister an. Mandić meinte, das werde Đakovo einen neuen Antrieb geben. Außerdem fühlte er einen großen Mangel an ausgebildeten Handwerkern auf seinem Gutsbesitz. Die angesiedelten Deutschen waren größtenteils jüngere Leute. Sie bewahrten gut ihre Volkseigenart, aber die meisten lernten schnell unsere Sprache, einige nahmen auch Landessitten und — gebräuche an. Sie heirateten meistens aus ihrem Kreis, und in den Mischehen wurden die Kinder in den meisten Fällen als Deutsche erzogen.

Am Ende des vorigen Jahrhunderts machten die Deutschen 21% der Bevölkerung von Đakovo aus. Der Kolonisierungsprozeß dauerte auch weiter an, die Einwanderung von Deutschen verlangsamte sich an der Jahrhundertnende, doch setzte sie sich bis zur Zwischenkriegszeit fort.

Die Umsiedlung von Deutschen in die Dörfer um Đakovo zog sich von 1860 bis zum Ende des 19. Jahrhunderts hin. Durch diese Kolonisierung kamen die Deutschen nicht in alle Dörfer um Đakovo, aber sie halbierten in ethnischer Hinsicht viele früher rein kroatische Dörfer. Die größten Veränderungen in den Grundbüchern dieses Gebietes vollzogen sich zwischen 1870 und 1890. Das war zugleich die Zeit der stärksten deutschen Kolonisierung. Man kann fast von Haus zu Haus in sehr vielen Dörfern um Đakovo verfolgen, wie die Grundbesitze der Alteingesessenen in die Hände der deutschen Einwanderer gelangten, z. B. in Gašinci, Gorjani, Vučevci, Selci, Semeljci, Pridvorje, Drenje, Tomašanci, Slatinik, Satnica, Viškovci, Kešinci, Mrzović. Mit dem Einzug von Deutschen und Ungarn in die einst reinen slawonischen Dörfer begannen sich die Verhältnisse schnell zu verändern.

Spomenik njemačkim kolonistima u Ulmu

Transport
kolonista
na Dunavu

Dolazak Nijemaca u kolonističko naselje

**Kip sv. Florijana, zaštitnika njemačke
Obrtničke zadruge »Arbeit«
(»Radnja«), podignut 1827.**

Biskup Antun Mandić (1806.-1815.)

Biskup Josip Juraj Strossmayer (1849.-1905.)

Tip njemačke gradske nošnje iz Đakova

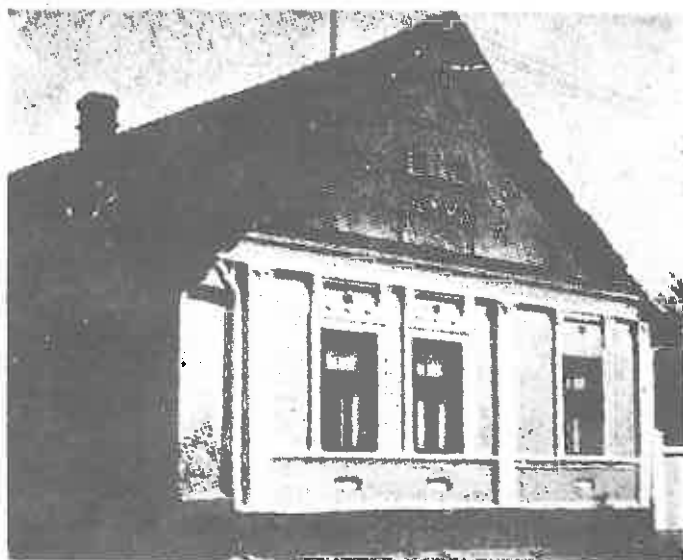
Njemačka obrtnička obitelj iz Dakova (Rack)

Njemačka trgovačka obitelj iz Dakova (Sipps)

Njemačka seljačka obitelj iz Tomašanaca (Haumann)

Tip njemačke kuće iz Semeljaca